

**ГЕТЬМАН ЗЕМЛІ
ОБІТОВАНОЇ**

Департамент культури і туризму
Полтавської обласної військової адміністрації
Полтавська обласна бібліотека
для юнацтва ім. Олеся Гончара

Серія «Титани, які зміцнюють націю»

Гетьман землі обітованої

До 385-річчя від дня народження Івана Мазепи

Біобібліографічний покажчик

Полтава – 2024

Укладач: *Надія Карпінська*

Гетьман землі обітованої: до 385-річчя від дня народження Івана Мазепи : біобібліограф. покажч. / Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесе Гончара ; уклад. Н. Карпінська. – Полтава, 2024. – 42 с. – (Серія «Титани, які зміцнюють націю»)

Мабуть, жоден діяч української історії не викликав більшого зацікавлення і гостріших дискусій у світі, ніж постать Івана Мазепи. Та чи знає сама Україна, хто був Іван Мазепа, чи оцінила його велич належно його рідна нація? Очевидно – ні.

Одна з причин – це стереотипи, які нам нав'язували протягом століть і які, на жаль, живі ще й досі. Таврування гетьмана в попередній, у тому числі й нашій історії, за так звану зраду набуло характеру затяжної істерії. Так і хочеться сказати: досить дивитися на власну історію чужими очима. Погляньмо на Мазепу очима власними, українськими.

Рекомендовано старшокласникам, студентам, викладачам та всім, хто цікавиться минулим України.

З М І С Т

<i>Від укладача</i>	4
<i>Життєвий шлях Івана Мазепи</i>	6
<i>Державно-політична діяльність гетьмана</i>	9
<i>Союз із шведами</i>	11
<i>Іван Мазепа: політик, господар</i>	18
<i>Засновник українського меценатства</i>	19
<i>Внесок Івана Мазепи в розбудову української культури</i>	22
<i>Кохання і доля в житті гетьмана</i>	24
<i>Вшанування Івана Мазепи</i>	27
<i>Фільми про Івана Мазепу</i>	29
<i>Найвідоміші пам'ятники гетьману</i>	30
<i>Основні дати життя та діяльності Івана Мазепи</i>	32
<i>Бібліографічні посилання</i>	34
<i>Електронні ресурси</i>	40

Від укладача

Черговий бібліографічний покажчик продовжує Серію «Титани, які зміцнюють націю» та знайомить читачів з діяльністю видатних людей України.

Іван Мазепа – постать потужна, магнетична, захоплююча, її присутність пульсує в українських історії, культурі, церкві, в усьому, що плекає українську душу.

Мазепа – державний діяч і талановитий дипломат, єдиний гетьман, під чиєю булавою українські землі перебували поспіль 22 роки. Знавець мов (вільно говорив вісьмома), прекрасно освічений (вивчав у Києво-Могилянському колегіумі риторику та латину, з тим – серед трьох найталановитіших юнаків – стажувався в університетах Італії, Франції, Німеччини).

В Російській імперії Івана Мазепу вважали зрадником і за наказом Петра І проклинали у церквах; за радянських часів його також не шанували. Та яким би не було ставлення до Мазепи, він завжди бентежив уяву людей.

І важко знайти в історії України більш таємничу і легендарну постать. У наш час багато написано і сказано про Івана Мазепу. Навіть школярі середніх класів скажуть, що Мазепа – це гетьман України, згадають його благодійну діяльність, Полтавську битву і перехід на бік Карла XII, втечу до Османської імперії. Хтось згадає про скарги, затоплені в Дніпрі й досі не знайдені. Так завжди буває, якщо йдеться про історичних діячів, діячів науки і культури, та викладання у школах та університетах тих чи інших відомостей про них досить «засушене». Тому саме про цей цікавий бік життя Івана Мазепи і піде мова.

Запропонований покажчик має на меті відтворити якнайоб’єктивніше образ одного з найзнаменитіших і найскладніших суспільно-політичних діячів України – гетьмана Івана Мазепи. До цього зобов’язує велика кількість інтерпретацій та оцінок, часом не лише суперечливих, а й діаметрально протилежних. Матеріал для даного видання відбирався так, щоб представити різні погляди на постать гетьмана. Користувачеві лише залишається створити свій власний варіант образу Мазепи.

Через велику кількість ретельно підібраної інформації для висвітлення портрету Івана Мазепи, покажчик складається з двох частин. Перша частина бібліографічного видання відкривається повнотекстовими матеріалами про життя і діяльність Івана Мазепи. Друга частина – бібліографічна, яка складається з бібліографії використаних джерел, додатків.

Покажчик містить близько 150 бібліографічних описів праць, серед яких джерела інформації з:

- ✓ періодичних видань,
- ✓ монографій,
- ✓ науково-популярних видань,
- ✓ книг та збірників,
- ✓ Інтернет-видань.

Основними джерелами добору літератури стали: каталоги та картотеки Полтавської обласної бібліотеки для юнацтва імені Олеся Гончара, Інтернет-ресурси.

Також для зручності користування та розкриття змісту бібліографічного покажчика створено допоміжний апарат:

- ✓ зміст;
- ✓ від укладача;
- ✓ основний тематичний ряд;
- ✓ основні дати життя та діяльності Івана Мазепи;
- ✓ список переглянутих і аналітично розписаних джерел.

Бібліографічний опис здійснено згідно з чинними державними стандартами та згрупований в алфавітному порядку за прізвищами авторів або назвами творів. Опис подається мовою видання.

Покажчик не претендує на вичерпність, не всі джерела переглянуті девизу/

Видання розраховане на широке коло користувачів.

Електронна версія покажчика розміщена на сайті Полтавської обласної бібліотеки для юнацтва імені Олеся Гончара https://libgonchar.org/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=5&lang=uk та блозі «Світ бібліографа» <https://polbibliograf.blogspot.com>

Життєвий шлях Івана Мазепи

*Хай про Мазепу співмій лине,
Хоч він був пан, та серце мав.
За суверенність України
Боровся, вів, і в цім був прав.
І я співатим про нього мушу
Так, як ніколи не співав.
В. Сосюра*

Іван Мазепа...

В історії України важко знайти особу, навколо якої вже стільки віків точились би такі гострі суперечки, схрещувалися різні, часто полярні думки. Захоплення, різке несприйняття, замовчування – такий, щонайменше, діапазон суджень дослідників про великого гетьмана.

Справедливості ради слід зазначити, що постать Івана Мазепи, його життя та діяльність вже з XVII століття знаходилися в полі зору не лише його найближчого оточення, але й широкої громадськості – простих людей, літописців, політичних діячів та дипломатів, кореспондентів газет – вітчизняних і зарубіжних. Існує величезна історіографічна традиція, причому з найширшим спектром думок, поглядів та оцінок цієї непересічної особистості.

Майбутній гетьман народився близько 1639 року (називаються й інші дати – 1629, 1634, 1640 роки) в с. Мазепинцях поблизу Білої Церкви в сім'ї українського шляхтича. Мало відомо про родину Мазеп. Досі не з'ясовано, хто був батько Івана, який його родовід та службова кар'єра. Значно більше знаємо про матір Марину, яка відіграла досить помітну роль у громадському та релігійному житті України того часу. Відомо також, що, крім сина, в сім'ї росла дочка Олександра. Повагу та любов до сестри, а також своїх племінників Івана Обідовського та Андрія Войнаровського Іван Мазепа проніс до станку днів. Його дитячі роки промайнули на витоках Визвольної війни українського народу XVII століття проти панування Речі Посполитої. Юнак був свідком багатьох подій, які розгорталися в 40-50-х роках на багатостраждальній землі України – походів військ Богдана Хмельницького, гучних перемог та гірких поразок, відновлення влади шляхетської Польщі на Правобережжі, поступової реставрації тут довоєнних порядків.

Очевидно, що батько Івана, який довгий час перебував на Запорозькій Січі, а потім був обраний білоцерківським отаманом й брав участь у багатьох подіях Хмельниччини зумів передати своєму синові такі головні козацько-лицарські чесноти як мужність, відвага, вірність, гідність, честь, добра слава, здатність до самопожертви, патріотизм, оборона вітчизни, захист рідної віри. Дослідники біографії Мазепи стверджують, що саме батько навчив сина Івана вмінню їздити на коні, володіти шаблею та пістолем й залучив його до військової справи.

Як і більшість тогочасних шляхетських дітей початкову освіту він здобув вдома. У цьому велика заслуга його матері Марини, яка входила до Луцького православного

братства й була дуже набожною. Саме вона виховала свого сина у глибокій пошані до православної віри й навчила його читати та переписувати Євангеліє.

Природний розум і тяга до знань привели юнака в аудиторії Київського колегіуму, де він здобував освіту.

Згідно з твердженнями сучасника Мазепи літописця Самійла Величка майбутній гетьман України закінчував клас риторики. У цьому класі юний Мазепа опановував мистецтво складання промов, які виголошувалися на різних урочистостях та офіційних зустрічах, святах, весіллях тощо. Тут також він вчився писати найрізноманітніші листи і послання. На практиці знавців риторики використовували ще й під час судових розборів, коли треба було довести права тієї чи іншої сторони.

Під час навчання у класі риторики, яке до речі велося латинською мовою, Мазепа вивчав і питання психології, де розглядалися такі поняття як «воля», «свобода волі», «властивості інтелекту і волі» тощо. Мабуть, що саме в стінах колегіуму Мазепа ознайомився з доробком знаменитого італійця Ніколо Макіавеллі, а особливо з його політичним трактатом «Володар», витяги з якого любив цитувати під час своїх лекцій І. Галятовський. Все це сприяло формуванню широкого світогляду відомого політичного й державного діяча.

Пізніше життєві дороги Мазепи змінилися. Він переїхав до Варшави, там навчався в єзуїтській школі, а через деякий час вирушив до Нідерландів, Італії, Німеччини, Франції (бував у Парижі).

Після короточасного навчання у Кракові, в 1657 році, на кошти одного з меценатів Ягелонського університету магната Новодворського виїжджає до Нідерландів. Там у містечку Девентер він навчається дуже популярній на той час артилерійській справі, що передбачало вивчення математики, геометрії та інженерії. У реєстрі місцевої школи гармашів залишився запис, який підтверджував його закордонні студії: «Йоаннес Колединьскі, нобілеспольонус». Про навчання І. Мазепи у цьому європейському місті також свідчила й написана трохи згодом «Історія армії Нідерландських Штатів».

Грунтовна освіта та виховання набуті під час навчання у Києво-Могилянському колегіумі, Ягелонському університеті Кракова, одному з єзуїтських колегіумів Польщі, а також артилерійській школі в нідерландському Девентері дозволило 20-ти річному Іванові Мазепі-Колединському вступити на службу до королівського двору Яна II Казимира. За рекомендаціями гетьмана І. Виговського та свого батька, який послав його «навчитися поведженню з людьми біля королівської особи, а не де-небудь в корчмах», Мазепа в жовтні 1659 року прибуває до Варшави й займає посаду покоевого при дворі польського короля.

Результатом багаторічного навчання (а це близько 12 років) стало те, що у себе вдома, в батуринській резиденції, Мазепа мав велику бібліотеку. Згідно з свідченнями сучасників у ній «на кожному кроці видко латинські книжки». А Пилип Орлик у своєму щоденнику згадував про це так: «Незабутня для мене й досі величезна бібліотека небіжчика Мазепи. Дорогоцінні оправи з гетьманським гербом, найкращі

київські видання, німецькі й латинські інкунабули, багато ілюстровані стародавні рукописи. Не без зітхання згадую в теперішній моїй мізерії всі ці книжкові багатства, рівних яким не було на Україні».

Отже, протягом 1650-1660-х років молодий шляхтич отримав повноцінну освіту європейського рівня, яка включала також і знання військової справи у галузі артилерії. Досконале знання риторики, основ філософії, поезики, математики, геометрії та інженерії, опанування античною і сучасною європейською літературою, яке було б неможливе без володіння багатьма мовами дозволило І. Мазепі спочатку отримати посаду при королівському дворі Речі Посполитої, а невдовзі й стати помітною фігурою в старшинському оточенні гетьманів України Петра Дорошенка й Івана Самойловича.

Своє навчання продовжував до кінця 50-х років. Саме в цей час сформувалися основні моральні принципи цієї людини, засвоїлися етичні норми та викристалізувалися ціннісні орієнтири. Всі без винятку джерела відзначають глибокий розум Мазепи, здатність глибоко розпізнавати характери, знаходити зі своїм візаві спільну мову на будь-яку тему й одночасно залишатися нерозгаданим, розсудливим, хитрим. Він був яскравим оратором і приємним співбесідником.

Освіта, здобута в Київському колегіумі та в університетських центрах західноєвропейських країн, дала йому можливість розмовляти російською, польською, латинською, італійською, французькою й татарською мовами. Жага знань не залишала гетьмана протягом усього життя.

Якої ж **зовнішності** був Іван Мазепа? На жаль, численні портрети й гравюри, які збереглися до наших днів, не вповні передають риси обличчя та внутрішній світ цієї людини. Іван Мазепа мав вигляд суворої й водночас інтелігентної людини, в якій міцна будова тіла дисонувала з тонкими, білими, далеко не козацькими руками.

Сучасники Мазепи відзначали його неймовірну вроду та харизму. Жан Блюз, який відвідував гетьмана в 1704 році, ніби написав наступне: «Вигляд у нього суворий, очі блискучі, руки тонкі й білі, як у жінки, хоч тіло його міцніше, ніж тіло німецького рейтара, й їздець із нього знаменитий».

Мазепі не були чужими житейські радощі й насолоди. За ним з юнацьких літ повелася слава зваблювача жіночих сердець. Численні любовні історії супроводжували його упродовж багатьох років. Окремі з них явно вигадані (як, наприклад, з конем, до якого місцевий шляхтич прив'язав роздягненого Івана й випустив у степ за начебто залицяння того до дружини), інші – справді мали місце (згадаймо історію кохання сімдесятирічного гетьмана з юною Мотрею Кочубеївною).

Безперечно й те, що Іван Мазепа був справді людиною емоційної, пристрасної вдачі. Він мав ряд талантів та достоїнств: грав на бандурі, захоплювався мистецтвом, колекціонував зброю. Широко відомі поетичні спроби гетьмана, зокрема його

«Дума», пісня про чайку-небогу, псалм і ряд інших поезій. Перо Івана Мазепи було відточене, душа й серце добре відчували нюанси слова. Справжнім шедевром інтимної епістолярії є листи гетьмана до Мотрі – дочки Василя Кочубея.

Іван Мазепа дбав *про розвиток освіти та культури* в Україні. Добре відоме покровительство гетьмана православної церкви. На її потреби він жертвував великі матеріальні цінності та споруджував нові храми.

Проте, безперечно, не лише завдяки цим людським якостям ім'я Івана Мазепи закріпилося на чільних сторінках вітчизняної історії. Він відомий, насамперед, як політичний діяч, що протягом багатьох років обіймав найвищу в козацькій державі посаду.

Державно-політична діяльність Івана Мазепи

1659 рік застає Мазепу у Варшаві в ролі покоевого польського короля Яна-Казимира. Блискуча освіта, розум, особиста привабливість відкрили йому двері багатьох аристократичних родин Польщі. Як королівський придворний, він неодноразово виконує важливі політичні доручення Яна-Казимира, підтримує зв'язки з українськими гетьманами, польськими магнатами та впливовою шляхтою.

Нова сторінка відкрилася для майбутнього гетьмана 1663 року. Мазепа залишив Яна-Казимира. Деякий час жив на Правобережжі (очевидно в батьківському маєтку). Згодом часто навідувався до резиденції правобережного гетьмана Петра Дорошенка (деякий час був навіть Генеральним писарем), а коли той почав втрачати свої позиції, перейшов до гетьмана Лівобережної України Івана Самойловича. Відтоді почалося його стрімке сходження на вершину влади. Звання військового товариша, пізніше посада Генерального осавула й, нарешті, після перевороту 1687 року, гетьманська булава – основні віхи його політичної кар'єри. Факт залишається фактом: Іван Мазепа став гетьманом, що задовольняло, очевидно, й козацьку старшину, і російські урядові кола (документи свідчать, що він у Москві всіх «зачарував» своєю щедрістю та вмінням владнати найделікатнішу справу).

Гетьманування Іван Мазепа почав традиційно: підписав на березі Коломака документи, що визначали місце Лівобережної України в складі російської держави. Незабаром заклопотався розподілом майна Самойловича і розправою над своїми противниками, роздачею універсалів на нові маєтності та організацією банкетів у Батурині. Не обминув і українське поспільство. Гетьманські постанови, розпорядження страхали жорстокими карами непокірних і водночас скасовувалися найобтяжливіші податки. Новий гетьман керувався старим випробуваним принципом «батога і пряника».

Його житейське і політичне **кредо**, висловлене у формулі *«вміти змінити шкуру лиса, що робить засідку, на шкуру лева, що змушує тремтіти вовків»*, як правило, обіцяло перемоги. Але все ж були в гетьмана і помилки, причому, помилки фундаментального характеру, які відігравали рокову роль у зриві його планів та задумів. Такою помилкою була соціальна політика.

Найвища в козацькій державі посада відкрила йому якнайширші можливості для збагачення. Дрібний український шляхтич невдовзі став одним з найбільших феодалів-землевласників. У маєностях, розкиданих по різних районах України, йому належало близько сотні тисяч селян, а в ряді повітів росії – двадцять тисяч кріпаків. Про казкові гетьманські багатства ширилися легенди. Вони захоплювали уяву сучасників, шукачі скарбів і сьогодні не втратили надію знайти їх залишки.

Гетьман, як далекоглядний політик та адміністратор, уміло проводив свою соціальну лінію. Він прагнув регламентувати роздачу рангових маєностей, виступав противником переходу козаків у селянський стан, намагався внести деякі зміни в систему оренд і т. п. Тим самим гетьман прагнув послабити наслідки надмірного феодального визиску, що приховував дальше загострення соціальних суперечностей у суспільстві.

Однак логіка суспільного розвитку була сильнішою за благородні наміри Івана Мазепи. Не випадково вперше після Визвольної війни він видав універсал (1701), що узаконював дводенну панщину для селян Ніжинського полку. Над селянством Лівобережжя нависла реальна загроза закріпачення. Крім того, гетьман ніколи не співчував «заколотникам» та «злочинцям». З його наказу наймані полки жорстоко розправлялися з найменшими проявами невдоволення, придушували народні виступи та повстання.

Ідеалом суспільно-політичного устрою держави для Івана Мазепи, безперечно, була Річ Посполита: там він виріс, здобув відповідне виховання, засвоїв звичаї польської аристократії. Не випадково гетьманський двір у Батурині дуже нагадував варшавську резиденцію польських королів. Запроваджено відповідний ритуал, з'явилися молоді польські шляхтичі, яких називали «гетьманськими дворянами». У роки правління Мазепи утвердились і привілейовані групи з верхівки заможного козацтва, так звані «бунчукові товариші», «значкові товариші», «знатні військові товариші». Та чи інша особа оцінювалася не за розумовими здібностями чи військовим талантом, а за належністю до оточення гетьмана (бунчукові товариші носили за ним бунчук чи виконували ад'ютантські доручення). У небуття віддалялися демократичні козацькі традиції виборності старшини всіх рівнів і рангів. По суті, в Україні відбувалося зародження дворянства – із спадковою владою, титулами, землями і залежними селянами.

Егоїстична соціальна політика привела до того, що у найвирішальніший момент широкі маси козаків і селян не підтримали планів Мазепи.

Новий гетьман з'явився перед Петром І, коли становище його благодійника, князя Василя Голіцина різко змінилося. Іван Мазепа сподобався молодому царю. Замість погроз і «доган» гетьман і старшина одержали грамоти на нові маєтки, багаті подарунки. З часом взаємини цих різних за становищем, віком, характером, моральними засадами людей переросли у відносини, сповнені гармонії та взаємопідтримки. Петро І мав усі підстави довіряти українському гетьману. Після багатьох років «крамол» і «зрад» з'явився підданий, який вірою і правдою служив його інтересам: доповідав про «витівки» запорожців, придушував народні рухи, посилав козацькі полки то в далекі північні райони, то в Польщу, то на південь. Цар не залишався в боргу: на Івана Степановича «сипалися маєтки», тисячі залежних селян, коштовності, найвищі нагороди і титули. Численні листи і доноси на гетьмана, що надходили до москви, губилися в нетрях бюрократичного апарату чи повертались у Батурин. Їх авторів чекала жорстока кара (не уникли її навіть генеральний суддя Василь Кочубей і полтавський полковник Іван Іскра).

Союз з шведами

Здавалося, ніщо не могло затьмарити ідилічних взаємин правителів росії та України. Приязнь і повне довір'я звучать у листах Петра І до Івана Мазепи, вірнопідданство – у посиленнях гетьмана до царя. Жодного натяку на напруженість чи суперечності! Тому «громом серед ясного неба» став перехід Івана Мазепи на бік шведського короля Карла XII. Для Петра І це було справжнє потрясіння: людина, яка протягом багатьох років входила до його оточення і яку він, здавалося, добре знав, опинилася в таборі противника! Це стало несподіванкою і для частини старшин, не кажучи вже про рядове козацтво, міщан, православне духовенство та селянські маси.

Питання про мотиви цього кроку Івана Мазепи здавна були в центрі уваги істориків. Сам гетьман, за словами генерального писаря Пилипа Орлика, пояснював свої дії так: *«...Не для приватной моей пользы, не для вышших гоноров, не для болиаго обогащенія, а ни для инных яковых-нибудь прихотей, но для вас всех, подвластію и regimentом моим зостающих, для жон и детей ваших, для общаго добра магки моей отчизны бедной Украины, всего войска Запорожскаго и народа Малороссийского, й для подвышшеня и разширеня прав и волностейвойсковых, хочу тое при помощи Божей чинити, чтобвы з жонами и детми, и отчизна с воском Запорожским так от Московской, як и от Шведской стороны не погибли»*. Сумніватись у правдивості свідчення особи, втаємниченої в плани Івана Мазепи, не доводиться.

Звичайно, гетьман добре знав становище у Гетьманщині, бачив поступовий, але неухильний наступ на її автономний устрій, розумів централізаторські прагнення царизму, стикався із зарозумілістю і пихатістю російських воєвод, придворних чинів, їхньою зверхністю у ставленні до старшини. Був глибоко обізнаний із злиденним

становищем рядового козацтва, яке тисячами гинуло далеко від рідної землі у військових походах, на будівництві каналів, зведенні фортець. Величезний податок, що часто перевищував господарські можливості, ліг на плечі селян. За словами Михайла Грушевського, «в народних масах Мазепа ніколи не був популярний, як гетьман панський, старшинський і вірний прислужник московського правительства, пильний виконавець царських велінь, що так важко упадалина Україну».

Не збільшив любові народу і тривалий конфлікт гетьмана із Семеном Палієм. Тут йшлося не лише про їхні особисті симпатії чи антипатії, не лише про заздрість Івана Мазепи до популярності фастівського полковника. Тут зіткнулися, на думку В. Антоновича, два полярні погляди на суспільно-політичний лад України – демократичний, козацький Палія і аристократичний, панський Мазепи. Гетьман домігся свого: Петро I прислухався до доносів улюбленця й дозволив заарештувати Палія, згодом заславши його до Сибіру.

Про причини переходу Івана Мазепи на бік шведського короля навряд чи можна мовити однозначно. Очевидно, далися взнаки певні суспільні та моральні позиції гетьмана, його особисті образи. Повороту в політичній кар'єрі сприяла і міжнародна ситуація, що склалася на початку XVIII ст. в Європі. Молодий енергійний шведський король Карл XII завдав поразки росіянам у Прибалтиці, поставив на коліна Данію, вступив на територію України та Білорусії. У Польщі був детонований Август II, королем обрали шведського ставленика Станіслава Лещинського. Здавалося, що доля відвернулася від одержимого реформаторськими ідеями Петра I. І тут перші сумніви закралися в душу гетьмана. Щоправда, у здійсненні своїх політичних задумів Мазепа не був оригінальним. Плани союзу з шведами, започатковані ще запорожцями, згодом були розвинуті Б. Хмельницьким. Але гетьман наповнив їх новим змістом. Він уже опирався на досить стійку історичну традицію, яку репрезентувала частина козацької старшини. Адже в українському суспільстві, незважаючи на економічний, політичний, моральний тиск москви, завжди залишалися поширеними автономістичні настрої. Вони і були тим живильним середовищем, яке дало гетьману поштовх до роздумів над дальшою долею України і перспективами її розвитку у складі російської держави. Документи засвідчують, що перші контакти між Мазепою і польським королем Лещинським були започатковані в 1705 році. Перебуваючи в Дубно, він зійшовся з княгинею Анною Дольською, з якою вів «денні й нічні конференції». Розмови з цією «прелестницею» ще більше посилили сумніви, а також зміцнили впевненість Івана Мазепи в необхідності докорінної зміни політичної орієнтації. Зв'язки гетьмана із Станіславом Лещинським стали відтоді регулярними. Але Мазепа все ще не зважувався прийняти остаточне рішення.

Протягом наступного часу контакти між обома сторонами не припинялися. На їх форму та інтенсивність впливали різні фактори: боротьба між прихильниками Августа II і Лещинського, подальше загострення стосунків козацької старшини з царськими воєначальниками і т. п. Особливе збентеження, що межувало зі справжнім шоком, викликали слова, сказані князем Олександром Меншиковим на званому обіді

в гетьмана (липень 1706 р.), де був присутній цар і ряд придворних сановників. Тоді напідпитку Олександр Данилович порадив Івану Степановичу негайно взятися за реформи внутрішнього устрою Гетьманщини, з тим, щоб остаточно ліквідувати її автономію. Реакцію старшини на ці слова князя найбільш повно висловив прилуцький полковник Дмитро Горленко, який заявив: *«Як ми за душу Хмельницького всегда Бога молим и имя его блажим, что Украину от ига ляхского освободил, так противным способом и мы и дети наши ввечные годы душу и кости твои будем проклинать, если нас за гетьманства своего по смерти своей в такой неволи оставиши»*.

Так минуло два роки. Гетьман, як і раніше, перебував у полоні суперечливих думок, накреслював різні політичні комбінації. Він то підтримує листування з княгинею Дольською, то перериває його, то зашифровує листи, то розкриває їх зміст Петру І. Переломним у болісних роздумах гетьмана над формуванням своєї політичної лінії стала, очевидно, нарада, скликана Петром І у Жовкві (1707 р). Деталі розмов гетьмана з царем та іншими воєначальниками невідомі. Але відомо про настрої Мазепи, з яким він залишив стіни ставки царя. Тоді він заявив старшині: *«Если бы я Богу так верне и родитель не служил, получил бы наибольшое мздовозданіе, а здесь хотя б в ангела пременился, не мог бых службою и верностію моею жадного получить благодарствіа»*. Важко сказати, що мав на увазі гетьман. Але зрозуміло одне – що фраза, кинута ним, була не випадковою і приховувала потаємний зміст.

До Мазепи та старшини доходили чутки, одна тривожніша за іншу. Ремствували запорожці на надзвичайно важкі умови царської служби, підняли голос городові козаки, послані на кріпосні роботи в Київ. Їм заборонялося відлучатися додому, переслідували голод і холод, насильство царських офіцерів, які били козаків палицями, знущалися, гвалтували їхніх дружин та дочок. Незабаром надійшов указ Петра І про майбутні реформи в козацькому війську, що передбачали перетворення традиційних полків у драгунські.

Атмосферу невизначеності, ба навіть страху, посилювало невблаганне просування шведських військ по литовських землях, паніка серед його польських союзників, відступ царських полків. Іван Мазепа все більше й більше почав утверджуватися в думці про необхідність зміни політичної орієнтації. У жовтні 1707 року гетьман знову звернувся до Станіслава Лещинського з пропозицією перейти на його сторону, знищивши в Україні царські залоги і зробивши з них «міст для шведів».

Однак Карл XII відмовився прийняти пропозицію. Натомість не шкодував обіцянок польський король. У листопаді 1707 року він звернувся з універсалом до населення України, в якому закликав повернутися «до давніх свобод і вольностей під батьківське і дідичне панування польського королівства». Звичайно, це звернення не було обнародоване. Саме тоді Петру І поступив донос Василя Кочубея, в якому мовилося про антимосковські настрої Івана Мазепи. Гетьман змушений був ще більше утаємничити свої плани. М. Андрусяк, проаналізувавши умови угод, дійшов висновку, що та частина, яка торкалася українсько-шведських взаємин, обмежувалася

виключно військовою стороною. Натомість договір з Річчю Посполитою мав політичний характер – він передбачав перехід України під владу польського короля на правах, аналогічних Великому королівству Литовському. Мазепа одержував Полоцьке й Вітебське воєводства і титул князя. Цей аспект українсько-польської угоди підтверджують також інші джерела.

У контексті цих подій стає зрозумілим свідчення Пилипа Орлика про те, що особи з найближчого оточення Мазепи «пакта Гадяцькие читали» – тобто, відому угоду, що її 1658 року підписав Іван Виговський із польським королем.

Наступний розвиток подій показав, що Іван Мазепа продовжував усе ж сумніватися. Одержавши наказ царя вирушати з військом на Стародубщину, він зволивав, обдумував ситуацію, вдавав із себе вірного слугу Петра I. Відомі його наказ про забезпечення провіантом російської армії, розпорядження про зміцнення укріплень Стародуба, Чернігова, Ромен, Гадяча, припис публічно молитися в церквах, щоб Бог дарував царю перемогу над єретиками-шведами. Зрозуміло, що така двозначність поведінки та млявість дій гетьмана не могли не позначитися на успіху задуманої акції. Як засвідчує Пилип Орлик, політику зволивань Іван Мазепа продовжував і в наступні тижні. Це викликало відповідну реакцію близької йому частини старшини, яка вимагала діяти швидше та енергійніше.

Лише звістка про прибуття Олександра Меншикова змусила лівобережного правителя змінити лінію поведінки. Він повертається із Борзни в свою резиденцію Батурин, дає останні розпорядження і зважується на останній крок...

Залишивши в місті досить сильну військову залогу в складі чотирьох полків сердюків і ряду сотень городових козаків, гетьман прибуває у місто Короп, а 25 жовтня 1708 року, переправившись з чотирма-шістьма тисячами козаків через Десну, прямує на з'єднання з армією Карла XII. Військо гетьмана насторожено зустріло новину про перехід на бік шведського короля. Очевидно, не до кінця переконала його в доцільності задуманої акції і яскрава промова, виголошена Мазепою після переправи. *«Братья, – мовив гетьман, – пришла наша пора; воспользуемся представившимся случаем: отомстим москалям за их долгое и насильное истребление нас, за все совершенные ими жестокости и несправедливости, охраним на будущия времена нашу свободу и права козацкия от их посягательств! Вот когда пришло время свергнуть с себя ненавистное ярмо и сделать нашу Украину страной свободною и ни от кого независимою. Вот к какой будущности я вас призываю. Вы, братья, верно достигнете этой цели при вашем мужестве и при содействии шведского короля, который предлагает вам воевать против москалей вместе со шведами»*. Про неоднозначну реакцію на промову Мазепи свідчить той факт, що ще до прибуття в ставку Карла XII частина козаків залишила гетьмана і повернулася за Десну.

Увечері 28 жовтня 1708 року Мазепа був уже в таборі шведів. Наступного дня відбулася аудієнція в короля. Гетьман виголосив латинською мовою коротку промову, в якій дякував шведам за допомогу в боротьбі проти московського царя. З перших же

хвилин зустрічі він сподобався Карлу XII та його сановним придворним. Тим часом по-іншому розгорталися події в таборі московських військ. Почали надходити перші звістки про перехід гетьмана на бік шведів. Насамперед, про це довідався Меншиков, який відправив гінця з новою у ставку Петра І. Сьогодні важко сказати, якою була перша реакція царя на повідомлення князя. Зрозуміло одне – російський самодержець був на межі нервового потрясіння. Проте незабаром цей стан минув, і Петро І один за одним видав ряд маніфестів, де сповіщав український народ про перехід лівобережного правителя на бік шведів, демагогічне декларував тезу про вольності і свободи «малоросіян» та закликав старшину з'їхатися для виборів нового гетьмана. Протягом листопада 1708 року відбувся ряд військово-політичних акцій, які надовго закарбувалися в народній пам'яті. 2 листопада війська Меншикова взяли штурмом Батурин: місто було зруйноване, а всі мешканці знищені.

Надалі репресії не припинялися. Вони торкнулися не лише противників Мазепи, але й людей, далеких від політики – тортур, знущань, а нерідко і шибениці зазнали тисячі козаків. Зрозуміло, що політика репресій деморалізувала не лише старшину, а й широкі козацькі кола. 6 листопада в Глухові відбулися вибори «вільними» голосами нового гетьмана. Ним став стародубський полковник Іван Скоропадський. Ще напередодні з наказу царя була влаштована церемонія заочного суду над Мазепою. З опудала, яке символізувало гетьмана, була знята та розірвана стрічка Андріївського кавалера, а кат повісив його на спеціально спорудженій шибениці.

Іронія долі в тому, що саме Івану Степановичу, який був ревно відданим православній церкві, російська православна церква оголосила **анафему**.

5 листопада 1708 року за наказом царя Петра на центральній площі Глухова відбулося символічне позбавлення Мазепи булави. На нашвидкоруч споруджену шибеницю витягли опудало з перекинутою через плече стрічкою Орденом Андрія Первозванного – найвищої нагороди московії, якою той був нагороджений. Меншиков і дипломат Гаврило Головкін розірвали патент на звання кавалера ордена. Тоді зачитали довгий текст, у якому докладно викладали «благодіяння» Петра щодо Мазепи, описували довготривалу глибоку довіру царя до гетьмана та невдячність останнього. Насамкінець з опудала зірвали стрічку та повісили на мотузці. Того самого дня схожа процедура відбулася в Успенському соборі московського кремля. Перед одягнутими в чорне священнослужителями, які тримали в руках чорні свічки, виступив митрополит рязанський Стефан Яворський.

Через тиждень, проголосили анатему у Глухові та москові. Сценарій дійства, імовірно, розробляв Феофан Прокопович, префект Києво-Могилянської академії. Робив це за активної співучасті Петра І. Вселенські Царгородські патріархи Кіпріан та Афанасій не визнали акту.

Після літургії та молебну новгород-сіверський протопіп Афанасій Заруцький виголосив проповідь. Він пригадав зрадників-єретиків давно минулих часів, відтак розповів про зрадника сучасного – Івана Мазепу, тиждень тому позбавленого

гетьманської булави. Далі митрополит Чернігівський і єпископ Переяславський оголосили пастирське звернення про прокляття Мазепи.

Коли наступного року Мазепа помер, його ховали за повним православним чином. Тобто Священник прочитав над тілом розрішальну молитву, яка канонічно зняла з нього анатему. В апостольських правилах зазначено: «Для тих, хто перебуває при виході з життя, нехай і тепер виконується давній Закон і Правило, щоб помираючий не був позбавлений останнього і найпотрібнішого в дорогу – Святого Причастя, хоч би він був і проклятий».

Щороку в першу неділю Великого посту в кафедральних соборах Києва та Чернігова зачитували «Чин торжества православ'я», у якому поіменно називали всіх тих, кого прокляла Церква. Парадокс полягав у тому, що Мазепу водночас і проклинали, і молилися за упокій його душі – як фундатора.

На початку ХІХ ст. історик Олексій Мартос обурювався: «Мазепа помер далеко за межами своєї батьківщини. Після того, як він залишив Україну, її жителі втратили свої права. Його не стало, й ім'я України та її хоробрих козаків зникло з переліку народів. А тепер фундатора академії та багатьох церков і благодійних закладів щорічно проклинали разом із крадіями та розбійниками». Так тривало до 1869-го, коли ім'я гетьмана нарешті вилучили з тексту «Чину». Однак офіційно російська православна церква так і не оголосила про неправомірність анатем.

У 1932 році православні українці Кременця добилися від митрополита Діонісія права згадувати церковною молитвою гетьмана, як це віддавна робили тутешні греко-католики. Наступного року Святий Синод Православної церкви у Польщі постановив, що він «дозволяє і благословляє молитися по церквах» за спокій його душі.

У 1959 році відзначали 250-річчя від дня смерті Івана Мазепи. Собор єпископів Святої Української греко-католицької церкви у Канаді затвердив постанову, яку склав митрополит Іларіон: ***«Анатему вважаємо недійсною та неіснуючою, а самого гетьмана визнаємо за одного з найбільших церковно-державних мужів. Благословляємо всьому нашому духовенству та всім нашим вірним молитися за нього як вірного і благочестивого сина Української православної церкви».***

Протистояння продовжилося після відновлення Незалежності України. У церквах проросійської УПЦ Мазепу продовжували називати «клятвопреступником» та проклинати.

У 1994 році УПЦ Київського патріархату назвала зняття анатем актом офіційним та остаточним. У 2008 р. тодішній президент Віктор Ющенко, перебуваючи з візитом у росії, просив патріарха Алексія II підтвердити цей факт. Відповіді не надійшло.

Проте, у 2018 році Вселенський патріархат заявив, що ніколи не визнавав неканонічну анафему, накладену на українського гетьмана і відновила всі поминальні служби на спомин гетьманової душі.

Документи надзвичайно слабо відбивають деталі перебування Мазепи в ставці Карла XII. Добре лише відомо, що його продовжували терзати сумніви. Маніфести,

які розсилися в різні полки України, не мали того успіху, на який розраховував гетьман. Козаки й селяни насторожено, а то й вороже зустрічали його посланців. Байдуке були сприйняті також універсали шведського короля. Натомість спроби реквізиції з козацьких і селянських господарств продовольства нашоувались на рішучу протидію народу. Факти справжньої партизанської війни, яка розгорнулася тоді на Лівобережній та Слобідській Україні, відзначають найрізноманітніші джерела, сучасники та учасники цих подій. Особливо похитнув впевненість гетьмана перехід на сторону Петра I ряду полковників та представників генеральної старшини, що з кінця жовтня перебували разом з Мазепою в шведському таборі. Тоді правитель Гетьманщини затіяв нову політичну гру з Петром I. До царя почали надходити повідомлення про те, що Мазепа прагне до замирення. Як важливий аргумент у серйозності цього наміру, він надіслав пропозицію (через миргородського полковника Данила Апостола), яка передбачала захоплення й передачу в руки російського самодержця шведського короля та його генералів. Сьогодні важко стверджувати, наскільки серйозним у цих намірах був Мазепа. Але відомо, що замирення на цій основі не відбулося.

Єдиним успіхом у ці тривожні для Мазепа дні став перехід на його бік частини запорожців на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком. Доля повернулася так, що колишні вороги на спільній антиросійській платформі об'єдналися. Наприкінці 1709 р. у Великих Будищах відбулася зустріч запорожців з Мазепою і Карлом XII. 8 квітня в результаті переговорів обох сторін (за участю запорожців) укладено нову шведсько-українську угоду. На жаль, її тексту дослідники не мають. Реконструювати зміст цього важливого документа дозволяють праця придворного проповідника шведського короля Г. Нордберга, а також відомий «Вивід прав України» П. Орлика.

Михайло Грушевський на підставі документів, датованих уже 1710-1711 роками, приводить дещо інше формулювання цього договору: *«Україна обох сторін Дніпра з військом Запорозьким і народом Малоросійським має бути вічними часами свобідною від всякого чужого володіння»*.

Реалії продовжували складатися не на користь Мазепа. У травні 1709 р. царські війська полковника Яковлева зруйнували Запорозьку Січ і знищили багато козаків. 27 червня відбулася битва під Полтавою, в результаті якої шведи зазнали поразки і змушені були втікати у турецькі володіння. Разом з своїм союзником через Переволочну з рештками козаків переправився також Іван Мазепа. Розпочався тривалий та складний перехід степами Північного Причорномор'я. Важко відновити думи колишнього володаря величезних багатств Гетьманщини. Загроза захоплення в полон та неминучої розправи з боку Петра I змушувала його невпинно гнати стомлених коней, шукати найкоротших шляхів до Бугу, на правому березі якого був порятунок. Лише 8 липня Іван Мазепа, Карл XII, козацька старшина та шведські генерали зійшли на турецький берег. Знову розпочався важкий перехід в пекучих акерманських степах. Нарешті в серпні втікачі дісталися Бендер. Проте бажаний спокій не настав. Стало відомо про те, що Петро I неодноразово просив турецькі

владі видати Мазепу. Щоправда, Туреччина відмовилася це зробити. Але хто-хто, а гетьман добре знав звичаї Отаманської Порти. Прохання царя, помножене на золоті червінці, повинно було зробити свою справу.

Нервові напруження останніх місяців, жорстокі невдачі, провал планів та задумів, безперечно, підірвали здоров'я старого гетьмана. Іван Мазепа занеміг. Відчуваючи наближення смерті, він наказав спалити документи, що належали йому, висповідався перед священиком, якого спеціально доставили із Ясс. 2 жовтня 1709 року гетьман тихо помер у селі Варниці неподалік Бендер.

Похорони Мазепи були обставлені надзвичайно пишно та урочисто. Багато споряджену домовину везло шестеро білих коней. В останню путь покійника супроводжували рядові козаки, старшина, Карл XII. Грали сурми, віддаючи останні почесті небіжчику, гриміли мушкетні залпи. Іван Мазепа був похований у кафедральній церкві св. Юрія у місті Галаці.

Іван Мазепа: політик, господар

Іван Мазепа серйозно зміцнив *міжнародний імідж* України, що допомогло врятувати Україну від руйнувань після державного перевороту в московській державі 1689 р. Сталося це завдяки *дипломатичному* підходу Мазепи, який зумів налагодити стосунки з царівною Софією та фактичним керівником московського уряду князем Голіциним, і з їхнім наступником – царем Петром I.

«Я нічого не шукаю, окрім щастя тому народові, який ушанував мене гетьманською гідністю і з нею довірив мені долю свою. Проклятий був би я і зовсім безсовісний, якби віддав вам зле за добре і зрадив його за свої інтереси!».

І. Мазепа

Попри заборону міжнародних дипломатичних відносин, зафіксовану у «Коломацьких статтях», Мазепа мав численні зв'язки з монархічними дворами Європи, зокрема Веттинів у Польщі, Гіреїв у Криму та ін. З метою оборони південних кордонів побудував фортеці на півдні України, зокрема Новобогородицьку та Ново-Сергіївську на річці Самара.

На початку XVIII ст., в умовах Північної війни Іван Мазепа в союзі з

польським королем Станіславом Лещинським, а також шведським королем Карлом XII спробував реалізувати свій військово-політичний проєкт, головною метою якого був вихід з-під протекторату московської держави і утворення на українських землях незалежної держави. Мазепа прагнув об'єднати козацькі землі Лівобережжя, Правобережжя, Запоріжжя і, якщо можливо, Слобожанщини та Ханської України у складі єдиної Української держави, встановити міцну автократичну гетьманську владу у складі держави європейського типу зі збереженням традиційної системи козацького устрою.

Попри наростаючий тиск москви, Іван Мазепа наполегливо й послідовно йшов до головної мети: перетворення України на державу європейського зразка зі збереженням традиційного козацького устрою.

Припинення громадянської війни («Великої Руїни» 1657-1687) дозволило розпочати **економічне** відродження українських земель і політичного впливу України у світі. За правління гетьмана Україна зберігала свою господарську діяльність. Мазепа і його уряд всіляко сприяли малому і середньому підприємництву, заохочуючи його ініціаторів та організаторів різними пільгами економічного й правового характеру. В часи Мазепи значно розширилася національна торгівля і особливо із закордоном.

«Експорт та імпорт були орієнтовані на Захід. Туди вели українські торгові шляхи. Це, свідчить про те, що Україна в господарському відношенні аж ніяк не залежала від москви», – стверджує професор історії Борис Крупницький. А ще Мазепа був першим гетьманом, який заповзівся припинити хижацьке винищення лісів.

Мазепа намагався встановити «громадянський мир» на Гетьманщині, широко роздаючи козацькій старшині землі. Створюючи аристократію, гетьман бажав зробити її незалежною політично, дбав про її освіту й навіть зовнішню культуру. Водночас захищав інтереси простих козаків і селян, що було зафіксовано універсалами від 1691, 1692, 1693, 1701 рр., у яких регулювалися питання оподаткування та відробітку.

Гетьман Іван Мазепа зробив дуже багато для розвитку вітчизняної **військової справи**, намагаючись посилити дисципліну в козацькому війську, а також ознайомити українських козаків з новими видами зброї.

Іван Мазепа був професійним військовим, оскільки військову освіту, як свідчать джерела, він здобув у Франції та Голандії. Саме там він вивчив інженерну і гарматну справу. Він з великою увагою ставився до нових досягнень у військовій справі, всіляко намагаючись придбати останні зразки гармат, рушниць та іншої зброї.

В своїй столиці Батурині Іван Мазепа мав оригінальну, як на той час, колекцію зброї, яку можна вважати одним з перших вітчизняних військово-історичних музеїв.

Гетьман всіляко сприяв розвитку артилерійської справи у козацькому реєстровому війську. У Батурині існували майстерні по виготовленню гармат. Саме за мазепинської доби стає регулярним виготовлення артилерійських знарядь в Україні.

Засновник українського меценатства

Історики стверджують, що Мазепа був не лише найбагатшим монархом в Європі, а й дуже релігійною людиною і ревно заступався за православ'я. Зокрема, про це свідчать його щедрі спонсорські внески для відбудовування християнських церков та шкіл, що також є доказом його підтримки та розвитку освіти на території України.

За часів Руїни – історичного періоду від смерті Богдана Хмельницького (1657 р.) до початку гетьманства Івана Степановича (1687), коли Україну 30 років поспіль терзали розбрат, війни та загальний занепад – православні церкви не будувалися.

Мазепа зробив церковну та благодійну діяльність однією з важливих складових свого гетьманства. Дослідники з'ясували, що з ініціативи гетьмана та за його власний кошт побудовано десятки соборів та церков. Серед них лише в **Києві**: Церква Всіх Святих, Микільська церква Лікарняного монастиря та Онуфріївська (відома як Мазепина) вежа-церква у Києво-Печерській лаврі, Вознесенська церква у Вознесенському жіночому монастирі; Миколаївський собор та Трапезна церква Пустинно-Миколаївського монастиря; Братська Богоявленська церква на Подолі.

Також, коштом гетьмана Мазепи у Києві у 1690-1695 рр. був побудований Богоявленський собор Братського монастиря (знищений у 1935 році), виконаний вівтар в Межигірському монастирі у с. Нові Петрівці Вишгородського району Київської області, який, на жаль, не зберігся.

50 тисяч золотих гетьман витратив на відбудову у стилі українського бароко Софіївського собору. А на будівництво муру навколо Лаври Мазепа витратив космічну на ті часи суму – 1 мільйон золотих.

За власні гроші Мазепи зведено кам'яні оборонні мури довкруги Києво-Печерської лаври, що зробило монастир справжньою фортецею.

У **Переяславі** – Свято-Вознесенський собор; у Батурині – Троїцький собор, церква Покрова Пресвятої Богородиці, Воскресенська церква; в **Чернігові** – церква святителя Івана Предтечі та дзвіниця в Борисоглібському монастирі, церква святителя Івана Євангеліста. Мазепа виділив 20000 злотих на Макошинський монастир з церквою св. Миколи у **Чернігівській області** (не зберігся), а також його коштом для церкви була виконана срібна рака з п'ятьма срібними свічниками на мощі св. Варвари (пізніше ця рака перебувала в Михайлівському золотоверхому монастирі, на неї імовірно було виділено 4000 імперіалів). Виділив кошти на Дерев'яний храм в ім'я Воскресіння Христового в Любечі Чернігівської області, 5 тисяч злотих на Дерев'яну церкву св. Івана Євангеліста з вівтарем, 15 тисяч злотих на Дерев'яну церкву в с. Прачі Чернігівської області та на церкву св. Миколая Батуринського Крупецького монастиря у с. Осіч. Нажаль, усі ці монастирі та церкви не збереглися.

1699 р. на замовлення І. Мазепи для Воскресенської церкви в Батурині було відлито дзвін «Голуб» (Мазепин Дзвін). На дзвоні є портрет гетьмана. Після знищення – за наказом Петра І – гетьманської столиці дзвін був перенесений у Домницький Богородицький монастир.

А ще – собори й церкви в **Лубнах і Глухові**, у Мгарському, Бречицькому, Макошинському, Думницькому, Бахмацькому, Кам'янському, Густинському, Глухівському, Любецькому монастирях; Покровська церква на **Запорізькій Січі** й церква Пресвятої Богородиці у Новобогородицькій фортеці, військовий собор Святого Миколая Чудотворця, церкви у Дігтярях, Прачах та багатьох інших селах.

У 1701 році Гетьман Мазепа подарував Переяславському кафедральному собору **Пересопницьке Євангеліє** – те саме, на якому нині присягають українські президенти. Розуміючи величезну історичну й духовну цінність унікальної книги, Мазепа доручив зробити нову палітуру і прикрасити її коштовним камінням. Зберігся дарчий напис

(подаємо сучасною мовою): *«Це Євангеліє справлялося коштом і накладом Його царської пресвітлої величності Війська Запорозького гетьмана і славного чину Святого Апостола Андрія Кавалера Івана Мазепи. Року 1701 червня в 1 день. Робив іноземець Георгій Фрибургваги срібла дванадцять фунтів, проби чотирнадцятої».*

Шедевр мистецтва, що зберігся до нашого часу майже неушкодженим – срібні з позолотою царські врата вагою 50 кілограмів, які на замовлення гетьмана Мазепи були відлиті в Німеччині за ескізом невідомого чернігівського художника. Нижню частину воріт прикрашає герб гетьмана Мазепи.

Збереглося чимало церковних дзвонів, відлитих на замовлення і коштом Івана Мазепи. Найвідоміший – дзвін «Мазепа» – відлитий 1705 р. і встановлений у Тріумфальній дзвіниці Софійського собору в Києві. Це найбільший з-поміж старовинних бронзових дзвонів України, на який Мазепа виділив 73 тисячі золотих. Він зберігся до наших днів.

Також зберігся дзвін 1698 р. у Новгород-Сіверському Спаському монастирі. На дзвоні – зображення герба Мазепи і напис: *«Іван, гетьман славний, на божу хвалу покладаємо надію і свою славу, возгласить і цей звук про його славу і додаток чималий буде до вічної хвали».*

Архієпископ Феофан Прокопович, професор і ректор Києво-Могилянської академії, присвятив Іванові Мазепі свою працю «Володимир», де називає гетьмана наступником рівноапостольного князя Володимира.

Гетьман Іван Степанович Мазепа – найвидатніший в українській історії приклад патріота-мецената. І ця тема, знову ж таки, дуже актуальна – надто сьогодні, коли ті ж таки нинішні владці та їхні бізнес-партнери під вишиванками ховають свої ненатлі до наживи душі.

Список меценатського спадку Івана Мазепи дійсно вражає, хоча, на жаль, велика частина втрачена назавжди. Видатні споруди зазнали нищівних руйнувань **в два етапи**: спочатку цар Петро І, який намагався знищити всю пам'ять про Івана Мазепу, саме так було повністю знищено Батурин у листопаді 1708 року. Саме місто пограбували, зокрема і православні храми, а потім, за наказом Меншикова, спалили, а церкви знищили.

Другим етапом руйнувань стали **комуністичні часи**. Саме тоді були знищені Микільський військовий собор на Печерську (нині на цьому місці готель «Салют» та Палац дітей та юнацтва), Богоявленський собор Братського монастиря (був розташований на території сучасної Конtrakтової площі).

Іван Мазепа також опікувався станом православної церкви і за межами України.

Серед подарунків, зроблених Мазепою іноземним православним патріархатам, найбільш відомим є **срібна плащаниця**, що зберігається у вівтарі грецького православного собору Воскресіння при Гробі Господньому в Єрусалимі і використовується лише в особливо урочистих випадках. Також Мазепині дари є у храмах Воскресіння Христового в Єрусалимі, у православних соборах Палестини, Сирії, Стамбула, на Афоні.

Окрім цього, Іван Мазепа пожертвував коштина церкви та храми, які не збереглися і які розташовані у **росії**. Український гетьман виділив 2 тисячі злотих на будівництво Кам'яної церкви св. Іонана Хрестителя в рильську курської області.

Десь у **Палестині** Мазепа виділив 50 тис. злотих на відновлення монастиря св. Сави (1701 рік). 10 тис. злотих дав на вівтар для якоїсь церкви у **Вільнюсі** (Литва), 3 тис. злотих пожертвував на «підмогу православ'ю» на руки єпископа Жабокрицького. Мазепа виділив 3 тис. злотих на Євангеліє для потреб православних сирійців (Алепське Євангеліє, 1708 р.), один з варіантів якого був віднайдений аж у **Лівані** та пожертва на руки Антіохійському патріарху (3 тис. злотих).

Крім цих подарунків, гетьман виділяв певні кошти на милостині та допомогу православним християнам за кордоном.

Внесок Івана Мазепи в розбудову української культури

Крім активної церковної діяльності, Іван Мазепа опікувався розвитком **освіти** та намагався зробити з України європейську державу, підняти й зміцнити значення й престиж гетьманської влади, яка за десятиріччя руїни зазнала страшної девальвації. Жодний із гетьманів не зробив так багато, як Мазепа для розвитку культури та духовності українського народу. Спроба цього гетьмана вирвати Україну з-під московського ярма, реалізувати велику ідею незалежної самостійної Української держави зазнала поразки. Але протягом трьох століть ця ідея жевріла в серцях найкращих синів і дочок українського народу.

Велику роль відіграв Іван Мазепа в становленні **Києво-Братської школи**, заснованої київським митрополитом Петром Могилою. Саме за допомогою і сприяння Мазепи цей навчальний заклад у 1694 р. набув статусу академії і увійшов в історію як Києво-Могилянська академія. За його правління, для Києво-Могилянської академії було споруджено новий будинок і цей заклад вступив у період свого розквіту, який пізніше мав свої бібліотеки з рідкісними рукописами. Кількість студентів досягла 2 тис., пізніше, після Полтавської битви, вона зменшилась, а в середині XVII ст. коливалася в межах 600-1100 осіб.

Список видатних студентів Києво-Могилянської академії величезний: до вихованців належали гетьмани Іван Мазепа, Пилип Орлик, Павло Полуботок, Іван Скоропадський та Іван Самойлович. Тут навчалися архітектор Іван Григорович-Барський, композитори Артемій Ведель та Максим Березовський, філософ Григорій Сковорода та науковець Михайло Ломоносов. Також чимало молодих людей вирушило за кордон здобувати знання в західноєвропейських університетах.

Одним зі студентів Могилянки був і видатний український літописець Самійло Величко – автор першого систематичного викладу історії української козацької держави – Літопису. Завдячуючи перевиданню легендарного Літопису Самійла Величка, який побачив світ 14 жовтня 2020 р., вперше стали доступні документи, що

стосуються особистості Івана Мазепи, які свого часу були вилучені цензурою російської імперії.

Крім того, цілеспрямована політика Мазепи призвела до загального відродження, яке позначилося не тільки на розвитку всіх галузей мистецтва, а й у сфері філософії, теології, суспільних і природничих наук.

Для розвитку культури того часу велике значення мали заходи гетьмана з видання творів української літератури, зокрема творів Афанасія Зарудного, Дмитра Туптала, Григорія Двоєслова та інших.

Іван Мазепа приділяв велику увагу розвитку шкіл, які діяли при церквах. На прохання Лазаря Барановича, архієпископа Чернігівського і Новгород-Сіверського, гетьман Мазепа 1700 р. власним коштом звів будівлю Чернігівського колегіуму, вихованці якого отримували гуманітарну освіту. Коштом Мазепи будувалися численні церковні школи, де могли навчатися й діти з бідних родин.

Іван Мазепа щедро фінансував видання богослужебних книг. За його підтримки було видано книгу «Вінець Христовий», у якій містяться тексти, що славлять Христа, Богородицю, та дають приклади їхнього життя. Також – «Псалтир», «Октоїх», кілька видань Євангелія, коментар Григорія Двоєслова на книгу Йова та багато інших.

Масштаби величного і пишного *будівництва* у Києві в добу гетьмана Мазепи порівнюють лише з одним періодом в історії української столиці – часами великих київських князів.

Гетьман щедро фінансував розвиток мистецтва, зокрема *архітектури й малярства*, прикрасив українські міста спорудженими й реставрованими чудовими храмами. Різні за виконанням, величні, розкішні споруди водночас мають і спільні риси, названі мистецтвознавцями «Мазепиним барокко». Це козацьке, або мазепинське бароко і сьогодні є національною гордістю України.

Гетьман будував незалежну національну державу. Держава потребувала символів і національний архітектурний лик столиці був одним із них. Саме тоді Київ окрасили дивовижні шати українського бароко. Будівлі прикрашались державницькими декоративними елементами – тризубами, вензелями, гербами, давніми українськими орнаментами.

Про часи правління Мазепи до сьогодні свідчать найіменитіші архітектурні перлини столиці.

З самого початку свого гетьманування Іван Мазепа виявив себе як великий покровитель і меценат національної культури, мистецтва, науки, православної церкви. Всякими способами Мазепа допомагав, сприяв розвитку освіти в Україні. У Києві, Чернігові, Переяславі та інших містах і навіть селах фундував школи, бурси, шпиталі, наділяв маєтностями українські монастирі, які на той час були вогнищами просвіти завдяки власним школам і друкарням.

Кохання і доля в житті гетьмана

Іван привертав до себе увагу жінок. У той час у нього закохалася придворна пані на ім'я Тереза. Але в неї був закоханий пан Броніслав – військовий, що служив при дворі короля і був набагато старший за Терезу. Вона обрала Мазепу, тому між ним і Броніславом виник конфлікт, що переростав у яскраві словесні перепалки. Мазепа був вправніший у дотехах, отож Іванові вороги сміялися з його жартів. Наступною коханкою Мазепи при дворі короля стала молода вдова Юзефіна. Іван здобуває славу коханця, поета і музиканта. І справді, він писав вірші, прекрасно грав на декількох музичних інструментах, найбільше на бандурі. А співом своїм зачаровував слухачів і підкоряв жіночі серця.

Одним з улюблених місць зустрічей Івана з Юзефіною був королівський парк, подалі від зайвих очей. Але Броніслав не зміг пробачити Мазепі Терезу і хотів помститися, навіть не знаючи, що побачення у парку призначено не його коханій Терезі, а зовсім іншій – вдові Юзефіні. Тієї ночі, а скоріше ближче до ранку, Броніслав перестріває Мазепу і вирішує здійснити свою помсту. Їхні шаблі схрестилися. І хоч Мазепа вправно володів зброєю, йому ніяк не вдавалося перемогти старого, але досвідченого Броніслава. Очевидно, у цьому бою вони одночасно завдали удари шаблями один одному і впали.

Знайшли їх тільки вранці. Броніслав був мертвий, а Мазепа лежав біля нього з тяжкою раною і непритомний. Придворні лікарі сумнівалися, що він виживе, але поряд з Іваном завжди була кохана Юзефіна. Можливо, її кохання і врятувало майбутнього гетьмана. Молоді серця тягнулися одне до одного. Але король Ян-Казимир посилає Мазепу вчитися за кордон. Маючи добре ставлення до Мазепи, король таким чином хотів вгамувати пристрасті, що розгорілися при дворі після цієї трагічної дуелі.

Довелося їхати. Тим часом за Мазепою летить слава підкорювача сердець, дуелянта і поета, яка й надихнула численних європейських митців присвятити йому свої твори.

Через три роки, повертаючись до Варшави, Іван усе ще сподівався на зустріч з Юзефіною. Та відстань загасила колишні почуття чи, можливо, були якісь інші обставини, але, повернувшись, Мазепа довідався, що Юзефіна вийшла заміж за одного з представників багатой родини Потоцьких.

У 1663 році Іван Мазепа дізнається, що батько тяжко захворів і повертається додому в Мазепинці. Батько незабаром помер, а Іван успадкував родинний маєток і залишився там жити.

Неподалік від маєтку Мазепи було володіння старого польського пана Фальбовського, що жив з молодого дружиною Оленою. Між Іваном та Оленою спалахнуло кохання і вони зустрічалися в маєтку Фальбовських у часи відсутності старого пана. Але хтось розповів панові, що до його дружини їздить молодий сусід. Одного разу Фальбовський сказав дружині, що їде у справах на декілька днів. Олена

негайно висилає Мазепі листа. Але старий пан зі своїми слугами влаштував засідку на лісовій дорозі, що вела до його маєтку. Ось показався Мазепа, спокійно їдучи на коні до своєї подруги. Він був здивований, побачивши Фальбовського в лісі, але намагався це приховати. Фальбовський сказав, що перехопив і прочитав Олениного листа. У той же час його слуги накинулися на Мазепу, повністю роздягли його і прив'язали до спини коня. Потім почали стріляти з рушниць вгору і бити коня. Переляканий кінь поніс Мазепу в степ...

Минув час, і Іван Мазепа став служити гетьманові Правобережної України Павлові Тетері. Одного разу, виконуючи його доручення, Мазепа повіз листа на Лівобережжя полтавському полковникові Федорові Жученку. Користуючись гостинністю господаря, він надовго затримався в родині Жученків. Настільки надовго, що встиг завести роман зі старшою донькою полковника – Ганною. Мазепа повертається на Правобережжя і через декілька місяців до нього доходить звістка, що Федір Жученко віддав Ганну заміж за якогось козака на ім'я Петро. Скоро і син у них народився, якого назвали також Петром. Тоді Іван не надав цьому значення, але і тоді, і нині існує думка, що батьком цього хлопця був Іван Мазепа. Мазепа одружився з молодою вдовою, донькою білоцерківського полковника Семена Половця, яку також звали Ганна, що на час одруження вже мала сина Криштофа від першого шлюбу. У Івана з Ганною народилося ще двоє дітей – Іван та Варвара. Але ці діти померли у ранньому віці. Та і дружина, Ганна, 1702 року померла після тяжкої хвороби. Мазепі на той час було вже 63 роки.

Минуло два роки по смерті дружини. Іван Степанович, з головою поринувши у державні справи, уже, мабуть, і не думав про любовні пригоди чи одруження. Часто довгими вечорами грав на бандурі або сідав за стіл і писав вірші. Одного разу Мазепа сидів у себе в палаці, зняв зі стіни бандуру і заспівав. Та несподівано почув, що йому підспівує ніжний жіночий голос. Оглянувся і побачив, що в дверях стояла його хрещениця Мотря, дочка генерального судді Василя Кочубея. Вони довго говорили. Тієї ночі Мазепа не зміг заснути. Думки про Мотрю Кочубеївну не давали йому спокою.

Дослідники зазначають, що ні сам Мазепа, ні його юна кохана до пуття не знали, що їм робити з тим великим і руйнівним почуттям. Гетьман осипав Мотрю грошима й діамантами, подекують, що навіть обіцяв посадити на герцогський престол. Мотря у відповідь мліла й запевняла, що її не цікавлять статки й коштовності, а щаслива вона вже з того, що її кохає така велика людина. Але Мазепа був щедрий – обручки, персні, золоті червінці. Натомість просив пасемце волосся, коралі з шиї, сорочку з тіла. А вона не відмовляла. Гетьман падав на коліна й шепотів у якомусь півзабутті «Прости, прости мене, моя чиста...». Додому Мотрі йти не хотілось, адже батьки вже передчували недобре й загрожували проклясти дочку, якщо вона наважиться

збезчестити славетний рід. Назрівав скандал, грандіозний, епохальний скандал – з авантюрним початком, романтичною кульмінацією й кривавим фіналом. Але всі були безсилі щось зробити. Це було кохання, яке так несподівано пробудилося в серці старіючого гетьмана. Звичайно, він міг знайти собі більш прийнятну з точки зору суспільства кандидатуру. Йому було вже 65, а їй – лише 16. Були ще нестарі вдовиці, що підходили йому за віком, але Мазепа нічого не зміг з собою вдіяти. І вони стали часто зустрічатися. Іван Степанович запрошує Мотрю з батьками до себе в гості. Кочубеї приїхали, але без Мотрі. Батьки запідозрили про стосунки між ними і не пустили її до Мазепа. Незабаром гетьман освідчився Мотрі і пропонував їй одружитися. Вона, не вагаючись, погодилася.

Після цього Мазепа наважився просити руки Мотрі у її батька – свого давнього друга Василя Кочубея. Він написав листа з проханням віддати за нього Мотрю.

Відповідь Кочубея була також письмовою, ввічливою але негативною. Він писав, що Мотря занадто молода для шлюбу, до того ж Мазепа є її хрещеним батьком і Церква не зможе благословити цей шлюб.

Але Мотря сама втекла від батьків до Мазепа і вони стали жити разом. Та старий гетьман розумів, що їхнє кохання не має майбутнього: церква їх не повинчає, а батьки не дадуть благословення. Через деякий час батьки забрали Мотрю і замкнули її вдома.

Мазепа все ж домовляється зі священником, щоб той обвінчав його з Мотрею. Але в той час до нього приходить лист від Петра І, який вимагає, щоб український гетьман збирав війська і вирушав на допомогу польському королю Августові II, який збирався протистояти нападowi шведського короля Карла XII.

Мотря знала, що Іван Мазепа піде на війну, але зустрітися з ним перед походом їй не вдається, бо батько, Василь Кочубей, зробив усе, щоб така зустріч не відбулася. Вона лише змогла передати йому через служницю свою сорочку і пучечок волосся, щоб гетьман згадував про неї, воюючи у далекій Польщі.

Та Мазепа не мирився з цією розлукою, погрожував Василеві Кочубею розгромити його садибу і силою визволити Мотрю. Боячись такого перебігу подій, дружина Кочубея сховала доньку в одному з монастирів. Військо Мазепа вже рухалось на Польщу, але невеликий загін козаків шукав Мотрю по монастирях. Та все було марно.

Ішов 1706 рік. Кочубей наважується написати цареві Петрові І донос на Івана Мазепу. Та Петро І уже звик, що на Мазепу приходять доноси і доручив самому гетьманові упіймати донощиків. Тим часом Кочубеї вже встигли видати Мотрю заміж за молодого полковника Василя Чуйкевича.

Петро І наказав упіймати донощика Кочубея, якого спочатку катували у в'язниці міста Вітебська, а потім стратили поблизу Білої Церкви. Самого Мазепа на страті не було, але складно уявити, як могли скластися його взаємини з Мотрею після цієї події.

Мало відомо про подальшу долю цієї дівчини. Існує декілька версій: за однією з них Мотря пішла в Пушкарівський монастир під Полтавою, часто навідуючись на

могилу батька та згадуючи щасливі часи, проведені разом з любим гетьманом. Перед своєю смертю вона зізналася черниці Оксані Хмарі: «Я, проклята, в усьому винна: я погубила й батька, й Мазепу, і всю Україну. Не будь мене, гетьман би не пішов супроти волі матері, а мій тато не пішов би до царя». Є й інша версія – повернувшись із Туреччини, Мотря поїхала до Києва, знайшла матір Івана Мазепи – Марію Магдалину, яка була ігуменею Києво-Печерського Вознесенського монастиря, і зосталася там жити. Є ще одне припущення, що після Полтавської битви її разом з чоловіком було вислано на Сибір за те, що її чоловік Чуйкевич підтримував Карла XII.

Як там не було насправді, куди б не відніс її наприкінці життя вітер історії, впевнено можна сказати одне – Мотря Кочубей побожно зложила квіт свого життя на алтар кохання, пожертвувавши всім, чим тільки може пожертвувати жінка.

Після остаточної розлуки з Мотрею, перебуваючи на Волині, Іван Мазепа познайомився з Анною Дольською. Анна відігравала дипломатичну роль у відносинах гетьмана з Карлом XII. Це була польська аристократка, що мала великі землеволодіння в Україні. Попри те, що Анна вже пережила двох своїх чоловіків і мала майже 50 років, вона залишалася дуже привабливою і стрункою. Кохання між Мазепою та Дольською було взаємним, але зустріч їх не була довгою. Мазепу чекала участь у Північній війні, союз з Карлом XII, Полтавська битва і смерть на чужині.

Сьогодні вчені можуть сперечатися, шукати недоліки у діях гетьмана, погоджуватися чи критикувати його окремі вчинки. Незаперечним лишається тільки той факт, що замість російської анафеми Іванові Мазепі належить справжня українська слава! Саме тому сьогодні важливо відновити історичну правду і берегти її як вагому складову нашої ідентичності. Ми вшановуємо українських героїв і маємо оцінювати Мазепу не лише в нашій українській системі координат, а і в європейській. ***Не забуваймо: ще коли Петро I рубав для росії вікно до Європи, Україна часів Мазепи ходила до Європи через двері.*** Сьогодні у зв'язку з російською агресією навіть скептики щодо величчя постаті Мазепи зрозуміли – Іван Мазепа боровся за незалежність України, тобто він національний герой, а не зрадник.

І тільки якщо ми будемо знати свою історію, розповідати світу про неї, є велика ймовірність, що нашим нащадкам не доведеться нікому пояснювати, що таке Україна, і тим більше виправдовувати її минуле.

Вшанування пам'яті

Мазепа прославився і далеко за межами рідної землі. Його здобутки високо цінують як в Європі, так і в Америці. Його життя і смерть... прославили Україну. Донині Мазепа – найпопулярніший українець у світі, що вплинув на всі наступні

покоління від Тараса Шевченка до Михайла Грушевського та президентів незалежної України. Цій постаті присвячено 186 гравюр, 42 картини, 22 музичних твори, 17 літературних творів, 6 скульптур. Серед найбільш відомих творів – гравюри І. Мигури, І. Щирського, Д. Галяхівського, Л. Тарасевича, М. Бернінгротта; портрети невідомих художників XVII – початку XVIII ст., що зберігаються в музеях України; полотна історико-легендарного змісту відомих художників А. Диверія, Ю. Коссака, Л. Булянже, Г. Верне, Т. Жеріко, Е. Делакруа, Е. Харпентера, М. Герімського; поетичні та прозові твори Дж. Байрона, Гюго, Ю. Словацького, О. Пушкіна, Ф. Булгаріна, Г. Асакі; музичні інструментальні та оперні твори П. Сокальського, К. Педротті, Ш. Пурна, Дж. В. Гінтона, Ф. Педреля, П. Чайковського, М. Гранваля, Ф. Ліста, Ж. Матіаса, О. Титова, С. Рахманінова.

Об'єктом уваги західноєвропейських романтиків були й *історія та фольклор* України. Зокрема, величний і водночас глибоко трагічний образ гетьмана Мазепи знаходимо в однойменних поемах Байрона та Гюго, в Паризькому художньому салоні 1827 р. була виставлена картина Буланже «Мазепа», яка отримала високу мистецьку оцінку.

Крім цього, у 1972 році в місті Квінсленд (Австралія) на його честь названо національний парк – MazeppaNationalPark, а у США назву Мазепа мають чотири населені пункти у штатах Міннесота, Пенсильванія, Північна Кароліна і Південна Дакота. Навіть у ПАР є населений пункт під назвою Мазепа Бей.

Сьогодні обличчя Мазепи можна побачити і на українських *грошах*, що свідчить про особливу повагу до цього гетьмана, хоча так було не завжди.

В 2023 році в Туреччині спустили на воду корвет «Гетьман Іван Мазепа» класу «Ada», який будується для українського флоту. Про це повідомила Перша леді України Олена Зеленська. «Сьогодні у Туреччині мала честь спустити на воду корвет, який служитиме Україні й водночас матиме турецьке серце», – розповіла Олена Зеленська. Назву «Гетьман Іван Мазепа» обрав Президент України ще у 2021 році, коли розпочиналось будівництво. Цей корвет стане першим кораблем такого класу для Військово-морських Сил ЗС України.

У таких випадках до суден звертаються як до людей – із повагою та настановою.

«Отже, корвете «Гетьман Іван Мазепа», бажаю тобі з честю нести український прапор. Попутного вітру, спокійного моря й лише перемог! Завжди пам'ятай свою турецьку батьківщину і неси славу Україні!», – зазначила Олена Зеленська.

Перший корвет для ВМС ЗС України заклали у Туреччині у вересні 2021 року. Наприкінці грудня на суднобудівному підприємстві в Стамбулі почали збирати корпус корвета.

Раніше планувалося, що до кінця 2022 року корабель із частковим оснащенням відбуксують в Україну на добудову.

Питання озброєння для українського корвета, за даними відкритих джерел, остаточно не вирішене.

Фільми про Мазепу

1. Кочубей в темниці (1907). Кінодекламация. Виробництво: «Фотокіноательє» (Київ). Режисер А. Суков-Верещагін; оператор Качанов; у ролях: А. Суков-Верещагін (Кочубей), М. Полянський (Орлик). Фільм втрачений.

2. Марія Кочубей (Гетман Мазепа) (1909). Виробництво: Т/Д «Русь» М. С. Трофимова (Ялта-Одеса). Режисер – М. Ларін, оператор – О. Левицький, художник – В. Симанов. Фільм втрачений.

3. Мазепа (1919). Виробництво: Акціонерне товариство Г. Лібкен (Київ). Режисер – С. Веселовський. Фільм втрачений.

4. «Мазепа, національний герой України» (1919) (нім.«*Mazepa, der Volksheld der Ukraine*») – німецький історичний фільм-драма, знятий Мартіном Бергером у 1919 році про українського гетьмана Івана Мазепу з Вернером Краусом у головній ролі.

У фільмі йдеться про життя українського героя Івана Мазепу, який наприкінці 17 століття був високопоставленим вояком під орудою польського короля Яна II Казимира. Після битви король вшановує Мазепу за його честь.

Фільм був зроблений кінокомпанією В-Z-Film у Берліні. Деякі сцени з природою були відзняті у Грюнвальді.

У жовтні 1918 року фільм був підданий цензурі. Берлінська поліція взяла його під контроль. Згодом, 9 липня 1921 року був знову зацензурений.

Відтак, незважаючи на цензуру фільм був презентований в липні 1919 року у Мармуровому палаці у Берліні, хоч і з затримкою.

5. Мазепа. Виробництво: Акціонерне товариство О. Дранков (Київ-Одеса). Режисер – М. Мартов. Фільм не був поставлений.

6. Гетьман Іван Мазепа (1992). Науково-популярний фільм. Режисер – О. Скрипник; наукові консультанти – А. Чуб, Г. Ярова. Замовник: Міністерство освіти України. Виконавець: Кіновідеостудія «Тяжіння».

7. Анатема (1993). Науково-популярний фільм. Режисер – Л. Анічкін, оператор – А. Солопай, сценарій – В. Шевченко, науковий консультант – О. Апанович, у ролі Івана Мазепи – Б. Ступка. Серія: «Невідома Україна. Нариси нашої історії». Замовник: Міністерство освіти України. Виконавець: Київнаукфільм.

8. Молитва за гетьмана Мазепу (2001). На онлайн-платформі **Takflix** вийшов останній фільм **Юрія Ілленка «Молитва за гетьмана Мазепу. Нова версія»**. Стрічка доступна на всіх територіях світу мовою оригіналу з англійськими субтитрами.

«Молитва за гетьмана Мазепу» – історична драма Юрія Ілленка 2002 р. про Івана Мазепу та Петра І. Стрічку було знято на кіностудії ім. Олександра Довженка у 2001 р. Прем'єра фільму відбулася у 2002 р. на **52-му Берлінському кінофестивалі**. Займає 36-у позицію у списку 100 найкращих фільмів в історії українського кіно.

«Молитва за гетьмана Мазепу» – це перший повнометражний великобюджетний фільм за роки Незалежності України. На створення фільму виділили понад 12 мільйонів гривень. Головні ролі у стрічці виконали Богдан Ступка та Людмила Єфименко, молодого Мазепу в фільмі зіграв Пилип Ілленко.

Як визначав сам Юрій Ілленко, в основі сюжету – фантазмагоричні сни історії про кривавий бенкет трьох великих примар європейської культури – Петра І, Карла XII та Гетьмана Мазепи на полі Полтавської битви 1709 року. Компанія «Ілленко Фільм» випустила і нову версію стрічки. У ній скоротили хронометраж, покращили звук та додали авторські коментарі режисера.

9. Іван Мазепа: Кохання. Велич. Зрада (2005). Проєкт телеканалу «1+1». Автор сценарію – Д. Жарких, режисер – Ю. Макаров.

10. Іван Мазепа (2007). Серія «Гра долі». Документальний фільм Автор сценарію та режисер – Василь Вітер; наукові консультанти – Б. Возницький, Є. Ліньова, Г. Белікова. Виконавець: Студія «ВІАТЕЛ», 2007.

11. Повернення Івана Мазепи (2008). Автор сценарію та режисер-постановник І. Кравчук, наукові консультанти О. Ковалевська, Т. Чухліб. Виробник: Телерадіокомпанія «ІК». Фільм перебуває у виробництві.

12. Українські шляхи: від Сум до Батурина. Науково-документальний фільм. Автор: Т. Голуб, реж. А. Скрипняк, опер. О. Белявський. Студія «Akademia-TV».

Найвідоміші пам'ятники гетьману

Кергонксон (Kerhonkson, NY), штат Нью-Йорк, США. Українці діаспори ініціювали встановлення пам'ятника І. Мазепі як вияв підтримки українського народу, котрий виборів незалежність своєї країни. Автор проєкту погруддя – скульптор

Сергій Литвиненко. Монумент встановлений на початку 1990-х коштом Українського народного союзу у США.

Галац (Galați), Румунія. Пам'ятник Іванові Мазепі замовило Міністерство культури і мистецтв Румунії, а виготовив його скульптор Георгіє Тенасе. Відкрили монумент на початку травня 2004 р. На постаменті, з якого ніби виростає на пів зросту постать гетьмана, напис українською та румунською мовами: «Іван Мазепа, гетьман України. 20.03.1639-10.10.1709». Восени того ж року навколо місцини, де був встановлений пам'ятник, засновано парк Свободи.

Слід сказати, що монумент постав саме у Галаці не випадково. Мазепа був похований у кафедральному соборі Св. Юрія в Галаці. Місцину довкола мешканці стали називати «Мазепа». Позаминулого століття в Галаці була і вулиця імені І. Мазепи. Але за наказом комуністичного диктатора Н. Чаушеску собор був зруйнований, вулиця перейменована. Нині ж ім'я українського гетьмана носить один із житлових масивів Галаца.

Чимало пам'ятників великому державотворцеві з'явилося в **Україні**.

Чернігів. Пам'ятник Мазепі встановлений наприкінці серпня 2009р. на території Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» з ініціативи співробітників заповідника та патріотичної громадськості. Автори – скульптор Г. Єршов та архітектор В. Павленко. Бронзове погруддя гетьмана встановлене на колоні білого мармуру. Колону прикрашає родинний герб Мазепи. В руці гетьмана – булава як символ міцї Української держави.

Полтава. 2016 р. на Соборній площі неподалік Свято-Успенського собору був урочисто відкритий чи не найвідоміший з пам'ятників гетьману Іванові Мазепі.

Виготовлено його на замовлення обласного відділення Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Г. Шевченка. Монумент став справді всенародним: на його спорудження збирали кошти в усій Україні та діаспорі. Автор проєкту – скульптор Микола Білик – за основу зображення взяв портрети гетьмана, створені українськими художниками в різні часи.

Пам'ятник заввишки 3.2м був завершений 2009 року. Однак міська влада збиралася помпезно відзначати 300-річчя перемоги московитів над українсько-шведським військом, тож усіляко перешкоджала встановленню пам'ятника Мазепі, аж до заборони будівельних робіт на Соборній площі.

Напередодні відкриття монумента його спробували підірвати гранатою. За якийсь час облили фарбою. Міська рада відмовилася взяти його на баланс, і це зробила обласна рада. Та попри все пам'ятник Мазепі у Полтаві є, біля його підніжжя завжди полум'яніють квіти, довкола нього відбуваються патріотичні заходи.

Батурин. «Молитва за Україну» (повна назва: «Гетьмани. Молитва за Україну») – пам'ятник у вигляді скульптурної групи з п'яти постатей українських гетьманів, за чийх часів Батурин був столицею України: Дем'яна Многогрішного, Івана Самойловича, Івана Мазепи, Пилипа Орлика та Кирила Розумовського. Гетьмани схилилися над картою України. Над ними – зображення Божої Матері, заступниці й берегині українського козацтва й усього українського люду. Пам'ятник розташований на території Історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця», навпроти Воскресенської церкви. Автори – Микола та Богдан Мазури. Урочисте відкриття монумента відбулося 22 січня 2009 р.

Київ. Скульптурну композицію «Вічний Київ», що з'явилася в столиці перед будівлею міського Палацу дітей та юнацтва 2009 р., називають своєрідним пам'ятником Іванові Мазепі. З бронзової кулі, встановленої на гранітному постаменті, розпросторивши крила, злітає голуб. Сама куля прикрашена барельєфами соборів і церков, побудованих чи реставрованих з ініціативи й коштом гетьмана Івана Мазепи. Автор – британсько-ізраїльський скульптор Франк Майслер – задумав свій витвір таким чином, що він може обертатися.

Мазепинці Білоцерківського району на Київщині. Пам'ятник встановлений 1994 р. Автор проєкту – скульптор Е. Горбань. Споруджено монумент на кошти відомого українського видавця, культурного діяча і мецената Мар'яна-Павла Коця.

Окрім пам'ятників, на честь гетьмана Мазепи встановлено цілу низку **пам'ятних знаків** та пам'ятних дощок – загалом понад 20.

Варто згадати, що Фонд Миколи Томенка «Рідна країна» репрезентував проєкт відновлення Мазепинської вежі, що на території Києво-Печерської лаври, і створення у ній музею Івана Мазепи. Тоді засновник Фонду наголошував, що стрижнем задуму є ідея повернути до Києво-Печерської лаври українські дух, силу та енергетику. «Ми почали з повернення у лавру Тараса Шевченка, коли на місці, де Шевченко-художнику 1846 році створив сепію із зображенням Церкви всіх святих, встановили пам'ятний знак. У 2015 році був започаткований масштабний проєкт відновлення надгробного пам'ятника князеві Костянтину Острозькому, який був зруйнований унаслідок підриву Успенського собору в листопаді 1941-го. А тепер повертатимемо до Києво-Печерської лаври Івана Мазепу, на кошти якого свого часу збудовано і реставровано багато об'єктів лаври», – зазначав М. Томенко.

Основні дати життя та діяльності Івана Мазепи

20 березня 1639 – день народження Івана Мазепи;

1646-1656 – навчання у Києво-Могилянському колегіуму;
1657-1659 – навчання за кордоном;
1659/60- 1663 – перебування на службі у польського короля Яна Казимира;
1668 – одруження з Ганною Фридкевич;
1669-1674 – служба у гетьмана у П. Дорошенка, що стало «переламним моментом» в житті і діяльності Мазепи;
червень 1674 року – Дорошенко послав Мазепу до Криму та Османської імперії, дав татарський ескорт, кілька полонених козаків з Лівобережжя, призначених в подарунок ханові та чиновникам султана. Під час подорожі поблизу річки Інгул Мазепа потрапив до рук запорожців, які могли його вбити; кошовий отаман Іван Сірко впізнав Мазепу і врятував;
1674 року – гетьман Лівобережної України Іван Самойлович вимагав у Сірка видати йому Мазепу. Сірко спочатку відмовив, але під тиском московського уряду змушений був відправити Мазепу до Батурина. Своім досвідом у міжнародних справах, бездоганними манерами Мазепа переконав Самойловича зробити його довіреною особою (був обраний військовим осавулом);
після 1674 року Мазепа виконував обов'язки генерального осавула. Брав участь у війні Дорошенка як союзника Османської імперії проти Речі Посполитої;
1682 – обраний на посаду генерального осавула;
1687 рік – в руки до Мазепи потрапила гетьманська булава;
1689 – поїздка до Москви;
1690 – участь у першому поході на Кизикермен;
1693-1694 – участь у військових походах на південь;
1695 – війська Івана Мазепи здобули Кизикермен;
1696 – участь в Азовських походах та взяття Азову;
8 лютого 1700 – нагородження орденом св. Апостола Андрія Первозванного;
1701 – похід Мазепи до Лифляндії, надання Києво-Могилянському колегіуму статусу академії;
1702-1704 – повстання на Правобережжі;
1703 – будівництво корпусу Києво-Могилянської академії;
1705 – похід гетьмана на Польщу;
1707 – нагородження Орденом Білого Орла;
1 вересня 1707 – Мазепу наділено гідністю князя Св. Римської імперії;
28 жовтня 1708 року – Мазепа сподівався запобігти спустошенню своєї землі королем Карлом XII, який прийшов в Україну. Тому він перейшов на бік шведів. Разом з ним перейшли і три тисячі козаків. Через кілька днів після цього Батурин був знищений російськими військами;
5 листопада 1708 – позбавлення відзнаки ордену Св. Андрія;
27 червня 1709 – Полтавська битва;
червень 1709 року – Мазепа і Карл XII втікли до Молдови, яка на той час належала Османській імперії;

22 вересня 1709 – смерть гетьмана Івана Мазепи під Бендерами;
18 березня 1710 – перепоховання праху гетьмана у м. Галац (Румунія).

Бібліографічні посилання

Андрусяк М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч / М. Андрусяк. – Київ : Обереги, 1991. – 48 с.

Анцишкін І. Анафема Мазепі / І. Анцишкін // Маловідома історія: далеке і близьке. – 2018. – № 7. – С. 12-13.

Апанович О. Кошовий отаман Війська Запорозького Кость Гордієнко та гетьман України Іван Мазепа – шлях до єднання/ О. Апанович // Хроніка-2000. – Київ : Фонд сприяння розвитку мистецтв, 1999. – Вип. 31-32. – С. 143-155.

Богдан Хмельницький. Іван Виговський. Петро Дорошенко. Іван Мазепа. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2012. – 472 с.

Борщак І. Іван Мазепа: життя й пориви великого гетьмана / І. Борщак. – Київ : Свенас, 1991. – 136 с.

Боряк Г. Клейнод Гетьмана Івана Мазепи / Г. Боряк // Військово-історичний альманах. – 2005. – Ч. 1. – С. 108-118.

Васильченко Б. «Історія не дала йому корони...» / Б. Васильченко // Україна молода. – 2020. – 17 черв. – С. 6.

Видатні постаті в історії України IX-XIX ст. : короткі біографічні нариси : історичні та художні портрети / за редакцією В. І. Гусєва. Київ : Вища школа. – 2002. – 359 с.

Гетьман Іван Мазепа // Семенюк С. Правдива історія України-Русі / С. Семенюк. – Львів : Література та мистецтво, 2021. – С. 245-250.

Головко Т. Полотна, народжені з легенди / Т. Головко // День. – 2019. – 23 трав. – С. 6-7.

Градова А. Гетьмани України: історії про славу, мудрість і відвагу / А. Градова. – Харків : Аргумент Принт, 2015. – 352 с.

Греченко В. Мазепа Іван (Адам) Степанович : гетьман Лівобережної України, визначний діяч української державності / В. Греченко // Державні, політичні та громадські діячі України: політичні портрети : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів I-IV рівнів акредитації / за заг. ред. М. І. Панова. Кн. 1. – Київ : Ін Юре, 2002. – С. 120-123.

Дванадцять прижиттєвих зображень гетьмана Мазепи // Чорна С. Українська церква і московські міфи / С. Чорна. – Київ : Видавництво «Дніпро», 2021. – С. 165-169.

Де навчалися майбутні гетьмани? // Гуржій О. І. Історія козацтва. Державно-військо-битви / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. – Київ : Арії, 2011. – С. 120-123.

Друздев О. Іван Мазепа / О. Друздев. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2015. – 253 с.

Економічні погляди та економічна політика гетьманів // Корнійчук Л. Я. Історія економічної думки України / Л. Я Корнійчук. – Київ : КНЕУ, 2004. – С. 63-75.

Єнсен А. Мазепа. Історичні картини / А. Єнсен. – Харків : Фоліо, 2020. – 183 с.

Європейська «Мазепіана» // Гуржій О. І. Історія козацтва. Держава-військо-битви / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. – Київ : Арій, 2011. – С. 346-349.

Життя і смерть Мазепи // Сто великих загадок історії України. – Київ : Арій, 2008. – С. 237-239 ; Попельницька О. 100 великих міфів і легенд України / О. Попельницька. – Київ : Арій, 2009. – С. 166-169.

Журавель Ю. Г. Мазепа. Крок до правди / Ю. Г. Журавель – Рівне : Діти підземелля, [2021]. – 24 с.

Журавльов Д. Іван Мазепа: людина, політик, легенда / Д. Журавльов, 2020. – Харків : Фоліо. – 348 с.

За анафемою на Мазепу – ересь московського царя // Чорна С. Українська церква і московські міфи / С. Чорна. – Київ : Видавництво «Дніпро», 2021. – С. 112-121.

Іван Мазепа // Видатні постаті в історії України IX-XIX ст. : короткі біограф. нариси. Історич. та худож. портрети / В. Гусев. – Київ : Вища школа, 2002. – С. 196-200.

Іван Мазепа // Гітін В. Г. Видатні постаті козацької доби / В. Г. Гітін. – Харків : ПП «Торсінг плюс», 2009. – С. 246-256.

Іван Мазепа // Гусак С. В. Легендарні постаті України / С. Гусак. – Харків : Торсінг, 2009. – С. 20-21.

Іван Мазепа // Історія України в особах: козаччина. – Київ : Україна, 2013. – С. 172-182.

Іван Мазепа // Сегеда С. Гетьманські могили / С. Сегеда. – Київ : Наш час, 2010. – С. 240-276.

Іван Мазепа // Творці державного престижу / авт.-упоряд. М. Главицький, Н. Наумова. – Київ : ТОВ «Видавничча група КМ-БУКС», 2021. – С. 252-298.

Іван Мазепа // Український пантеон. – Київ : Балтія-Друк, 2013. – С. 96-101.

Іван Мазепа : (гетьман України, князь) // 100 найвідоміших українців / [під заг. ред. Ю. Павленка]. – [Київ] : КМ-Букс, [2015]. – С. 141-154.

Іван Мазепа: шаблями службової кар'єри // Гуржій О. Історія козацтва. Держава-військо-битви / О. Гуржій. – Київ : Арій, 2011. – С. 254-260.

Іван Мазепа як меценат і культурний діяч // Кордон М. Українська та зарубіжна культура / М. Кордон. – Київ : ЦУЛ, 2002. – С. 295-322.

Іван Степанович Мазепа // Видатні українці. – Харків : Фоліо, 2008. – С. 46-50.

Іван Степанович Мазепа // Клімов А. Україна. 101 видатна постать / А. Клімов – Харків : Ранок, 2009. – С. 18.

Із невідомих листів гетьмана Івана Мазепи до полковника Іллі Новицького // Український історичний журнал. – 2018. – № 2. – С. 148-162.

«Измена Мазепы» як політичний злочин // Бовгиря А. «Слово і діло». Політичні злочини та політичний розшук в Гетманщині XVIII ст. / А. Бовгиря. – Київ : ТОВ

Видавництво «КЛІО», 2021. – С. 135-142.

Історичними стежками // Шкільна бібліотека. – 2019. – № 6. – С. 22-25.

Кадетова Л. Культурно-просвітницька діяльність І. С. Мазепи / Л. Кадетова // Слов'янський збірник. – Полтава : Слов'янський клуб, 2004. – Вип. 3. – С. 82-96.

Київські будинки Петра I і Мазепи // Попельницька О. Загадкова Україна. Таємниці та легенди. / О. Попельницька – Київ : Арій, 2019. – С. 170-173.

Ковалевська О. Таємниці козацьких портретів / О. Ковалевська. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо», 2019. – 288 с.

Козацький казанова та борець із тиранією // Чухліб Т. В. Гетьмани України: війна, політика, кохання / Т. В. Чухліб. – Київ : Арій, 2016. – С. 304-333.

Костецька М. Чорні рясина, сажа, дивні ритуали: як проклинали гетьмана Мазепу / М. Костецька // Історія плюс. – 2019. – № 2. – С. 1-2.

Костецька М. Як Мазепа гетьманом став / М. Костецька // Історія плюс. – 2017. – № 8. – С. 3.

Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба / Б. Крупницький. – Київ : Україна, 2001. – 240 с.

Курико В. Мазепа. Право на шаблю / В. Курико. – Київ : Портал, 2021. – 144 с.

Мазепа Іван Степанович // Букет Є. Фастів козацький і гайдамацький / Є. Букет. – Київ : Видавництво Марка Мельника, 2021. – С. 255-260.

Мазепа Іван Степанович // Провідники духовності в Україні : довідник / за заг. ред. І. Ф. Кураса. – Київ : Вища школа, 2003. – С. 60-62.

Мазепа Іван Степанович // Шаров І. 100 видатних імен України. – Київ : Альтернатива, 1999. – С. 241-245.

«Мазепинец», «измена», «изменник» у суспільному дискурсі XVIII ст. // Бовгиря А. «Слово і діло». Політичні злочини та політичний розшук в Гетманщині XVIII ст. / А. Бовгиря. – Київ : ТОВ Видавництво «КЛІО», 2021. – С. 172-177.

Меценацтво періоду Гетьманщини. Іван Мазепа // Пасічник М. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи : навч. посіб. / М. Пасічник. – Київ : Знання, 2005. – С. 709-716.

Мазепинський клейнод // Нізовський А. 100 великих реліквій і скарбів України. – Київ : Арій, 2009. – С. 47-49.

Мамалага В. Двобій із царем Гетьман не програв / В. Мамалага // Україна молода. – 2020. – 20 жовт. – С. 10.

Мамалага В. Мазепа: земне і посмертне життя у боротьбі / В. Мамалага // Україна молода. – 2019. – 13 лют. – С. 9.

Мамалага В. Стоп української державності / В. Мамалага // Україна молода. – 2019. – 12 лют. – С. 8.

Мицик Ю. А. Іван Мазепа / Ю. Мицик. – Київ : [б. в], 2007. – 72 с.

Мотря (Мотрона) Кочубеївна: кохання і доля // Сегеда С. П. Видатні жінки української історії : біографічні нариси на тлі історичних подій / С. Сегеда. – Київ : ТОВ «Балтія-Друк», 2020. – Кн. 1. – С. 220-226.

Моця О. Зрада й донос у контексті дослідження діяльності І. Мазепи / О. Моця // Український історичний журнал. – 2012. – № 5. – С. 65-76.

Намагання гетьмана І. Мазепи утвердити Україну як самостійну державу // Пасічник М. Історія України та її державності : тексти лекцій / М. Пасічник. – Львів : Українська академія друкарства, 2008. – С. 221-240.

Наша слава козацька. Генеза та функціонування козацької автономної держави на теренах України // Кралюк П. Історія України «без броду». Розвиток державності на українських землях / П. Кралюк. – Харків : Фоліо, 2020. – С. 203-262.

Олбіус А. 380 років з дня народження гетьмана Івана Мазепи / А. Олбіус // Школа Юного Вченого. – 2019. – № 3. – С. 14-19.

Островський Я. Мазепа: поміж романтичною легендою та політикою / Я. Островський // Хроніка-2000 : Фонд сприяння розвитку мистецтв. – 2000. – Вип. 35-36. – С. 201-219.

Павленко С. Гетьман Іван Мазепа. Перше п'ятиріччя правління / С. Павленко. – Київ : Мистецтво, 2021. – 320 с.

Павленко С. Десять головних фейків про Івана Мазепу / С. Павленко // Голос України. – 2019. – 20 берез. – С. 10 ; День. – 2019. – 20 берез. – С. 9.

Павленко С. Іван Мазепа / С. Павленко. – Київ : Альтернатива, 2003. – 416 с.

Павленко С. Іван Мазепа. Догетьманський період / С. Павленко. – Київ : Мистецтво, 2020. – 263 с.

Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури / С. О. Павленко. – Київ : Києво-Могилянська Академія, 2005. – 304 с.

Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники / С. Павленко. Київ : Києво-Могилянська Академія, 2005. – 602 с.

Панченко В. «Бо помиляється й народ...» / В. Панченко // День. – 2018. – 10 січ. – С. 10.

Перехід І. Мазепи на бік Карла XII // Журавльов Д. 100 ключових подій української історії. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2014. – С. 179-184.

Портрети Івана Мазепи: «багатоликий Іван» чи наслідки Петрової помсти? // Ковалевська О. Таємниці козацьких портретів / О. Ковалевська. – Київ : ТОВ Видавництво «КЛІО», 2019. – С. 84-122.

Приймак Т. Вольтер про Мазепу та Україну початку XVIII ст. / Т. Приймак // Український історичний журнал. – 2018. – № 1. – С. 46-72.

Про не знайдені скарби Мазепи // Нізовський А. 100 великих реліквій і скарбів України / А. Нізовський. – Київ : Арій, 2009. – С. 377-381.

Проклятий і оспіваний. Іван Мазепа-Колединський // Клімов А. Славетні гетьмани України / А. Клімов. – Харків : Vivat, 2017. – С. 40-43.

Рендюк Т. Гетьман Іван Мазепа: українські і румунські шляхи / Т. Рендюк. – Чернівці : Букрек, 2009. – 288 с.

Різникова Я. Євангеліє від Івана Мазепи / Я. Різникова // Слово Просвіти. – 2021. – 18-30 листоп. – С. 12.

Різникова Я. Подарував арабам Боже письмо / Я. Різникова // Україна молода. – 2021. – 23-24 листоп. – С. 9.

Руїна та її наслідки для української державності. Намагання гетьмана Івана Мазепи утвердити Україну як самостійну державу // Пасічник М. С. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи : навч. посіб. / М. Пасічник. – Київ : Знання, 2005. – С. 204-258.

Сергійчук В. Кого зрадив гетьман Мазепа / В. І. Сергійчук. – Київ : Фотовідеосервіс, 1992. – 64 с.

Смолій В. Іван Мазепа / В. Смолій // Володарі гетьманської булави : історичні портрети. – Київ : Варта, 1994. – С.385-402.

Степовик Д. Благородство і благочестивість герба Івана Мазепи / Д. Степовик // Народне мистецтво. – 2010. – № 1-2. – С. 8-10.

Сюндюков І. Нерозгаданий Іван Мазепа / І. Сюндюков // День. – 2022. – 11-12 лют. – С. 31.

Сюндюков І. Подвійна пастка / І. Сюндюков // День. – 2019. – 1-2 берез. – С. 10.

Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа / Т. Таїрова-Яковлева. Харків : Фоліо, 2018. – 315 с.

Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія / Т. Таїрова-Яковлева. Київ : Кліо, 2013. – 403 с.

Терещенко Ю. Гетьман Іван Мазепа / Ю. Терещенко // АВЕ. До 100-ліття Гетьманату Павла Скоропадського / за заг. ред. Л. Івшиної. – Київ : ТОВ «Українська прес-група», 2018. – С. 455-480.

Терещенко Ю. Про силу й безсилля української еліти : [гетьман Іван Мазепа в оцінці В. Липинського] / Ю. Терещенко // День. – 2018. – 12-13 жовт. – С. 20.

Ткач Л. Літературний спадок Гетьмана Мазепи / Л. Ткач // Слово Просвіти. – 2018. – 20-26 груд. – С. 9.

Хижняк З. Мазепа Іван Степанович / З. Хижняк // Києво-Могилянська Академія в іменах 17-18 ст. – Київ : Києво-Могилянська Академія, 2001. – С. 342-345.

Чорна С. Українська церква і московські міфи / С. Чорна // Голос України. – 2018. – 22 верес. – С. 10.

Чорна С. Уперше в історії Києво-Печерської лаври молилися за гетьмана Мазепу / С. Чорна // Голос України. – 2023. – 13 черв. – С. 11.

Чухліб Т. В. Шлях до Полтави : Україна і Росія за доби гетьмана Мазепи / Т. В. Чухліб. – Київ : Наш час, 2008. – 263 с.

Шевчук В. О. Просвічений володар : Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой / В. О. Шевчук. – Київ : Либідь, 2006. – 464 с.

Шпиталь І. Про нюанси та наголоси, або доки будемо сахатися Івана Мазепи / І. Шпиталь // Українська літературна газета. – 2020. – 19 черв. – С. 14.

Юхимчук М. Тарас Шевченко про гетьмана Івана Мазепу / М. Юхимчук // Україна козацька. – 2016. – квіт.-черв. – С. 20-21.

Ющенко В. Чи знає сама Україна, хто був Іван Мазепа? / В. Ющенко // Україна

молода. – 2020. – 21 серп. – С. 4.

Яким був гетьман Мазепа? // Гуржій О. Історія козацтва. Держава-військо-битви / О. Гуржій – Київ : Арій, 2011. – С. 304-306.

В літературі

Антипович Ю. Брате мій, Каїне : шкіци, вірші, есеї, драми / Ю. Антипович. – Полтава : Верстка, 2009. – 208 с.

Байрон Джордж Гордон. Мазепа / Д. Г. Байрон. – Харків : Фоліо, 2005. – 477 с.

Вітюк Д. М. Мазепа : поема / Д. М. Вітюк. – Севастополь : СТ«Просвіта», 2002. – 16 с.

Горлач Л. Руїна (або життя і трагедія Івана Мазепи) : іст. роман у віршах / Л. Горлач, В. Лопата. – Київ : [б. в.] 2004. – 256 с.

Гудима А. Д. Сповідь Мазепи : [роман у віршах] / А. Д. Гудима. – Київ : Логос, 2003. – 160 с.

Гущак І. Мазепа : поема. – Львів : Ліга-Прес, 2004. – 102 с.

Карась П. Мазепа : поема, поезії / П. Карась. – Хмельницький : НВП «Евріка» ТОВ, 2003. – 55 с.

Косенко Я. Мазепина гора : поезії / Я. Косенко. – Київ : Київська правда, 2001. – 56 с.

Кралюк П. М. Справжній Мазепа / П. М. Кралюк. Харків : Фоліо, 2017. – 219 с.

Красіцька Г. Ф. Сповідь черниці / Г. Ф. Красіцька. – Бердичів, 2001. – 31 с.

Лепкий Б. С. Мазепа : трилогія / Б. Лепкий. – Львів : Манускрипт, 1991. – 424 с.

Лепкий Б. Мотря : історична повість / Б. Лепкий. – Київ : Дніпро, 1992. – 464 с.

Лепкий Б. Полтава : історична повість / Б. Лепкий. – Київ : ЦУЛ, 2019. – 531 с.

Литвин М. С. Могутній дух Мазепи : повісті / М. Литвин. – Київ : Український письменник, 1997. – 143 с.

Маланюк Є. До портрета Мазепи : вірш / Є. Маланюк // Празька поетична школа. Антологія. – Харків : Ранок, 2004. – С. 62.

Рогожа В. Д. Запороги : трилогія. – Київ : Самміт-Книга, 2015. – (Лауреат Президентської премії 2015). [Ч. 3] : [Іван Мазепа], [2016]. – 400 с.

Ручай Г. Іван Мазепа і я : [оповідання] / Г. Ручай. – Київ : Зелений пес, [2016]. – 47 с.

Скавроник В. Гетьман Іван Мазепа : іст. оповідь / В. Скав-роник. – Тернопіль : Джура, 2000. – 115 с.

Сосюра В. М. Мазепа : поема / В. М. Сосюра. – Київ : Дніпро, 2001. – 221 с.

Чемерис В. Л. Трагедія гетьмана Мазепи : роман-есе / В. Л. Чемерис. Харків : Фоліо, 2016. – 475 с.

Артимишин П. «Мазепин дзвін» миру, що зник у час Другої світової і знайшовся в росії [Електронний ресурс] / П. Артимишин // Локальна історія : мультимедійна онлайн-платформа про минуле і сучасне України : [сайт]. – Текст. дані. – Львів, 2022. – Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/rubrics/artifact/mazepin-dzvin-miru-shcho-znik-u-chas-viini/> (дата звернення 22.01.2024). – Назва з екрана.

Бондаренгко О. Іван Мазепа: великий українець [Електронний ресурс] // Рідна країна: світоглядний портал : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2019. – Режим доступу: <https://ridna.ua/2019/03/ivan-mazepa-velykyj-ukrajinets-2/> (дата звернення 17.02.2024). – Назва з екрана.

Височанська О. 10 фактів про Івана Мазепу – гетьмана Війська Запорозького [Електронний ресурс] / О. Височанська // REDLETTER : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2023. – Режим доступу: <https://www.red-letter.com.ua/liudy/10-faktiv-pro-ivana-mazepu/> (дата звернення 17.02.2024). – Назва з екрана.

Внесок гетьмана Івана Мазепи в розбудову української культури [Електронний ресурс] // ТОВ «На урок» : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2023. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/vnesok-getmana-ivana-mazepi-v-rozbudovu-ukra-nsko-kulturi-56248.html> (дата звернення 17.02.2024). – Назва з екрана.

Іван Мазепа. Гетьман землі обітованої (частина II) [Електронний ресурс] // УкрІнформ : мультимедійна платформа іномовлення України : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2023. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3744058-ivan-mazepa-getman-zemli-obitovanoi-castina-ii.html> (дата звернення 10.02.2024). – Назва з екрана.

Ковалевська О. Як москва проклинала Мазепу [Електронний ресурс] / О. Ковалевська // Локальна історія : мультимедійна онлайн-платформа про минуле і сучасне України : [сайт]. – Текст. дані. – Львів, 2022. – Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/iak-moskva-proklinala-mazepu/> (дата звернення 22.01.2024). – Назва з екрана.

Костенко І. Гетьман Ван Мазепа – будівничий незалежності України і ворог імперії [Електронний ресурс] / І. Костенко // Радіо Свобода : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2021. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/hetman-ivan-mazepa-voroh-imperiyi/31387388.html> (дата звернення 17.02.2024). – Назва з екрана.

Національний Банк України. Про введення в обіг пам'ятної монети «Іван Мазепа» № 11-311/132-1108 від 19.02.2001 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2001. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1108500-01#Text> (дата звернення 17.02.2024). – Назва з екрана.

Осока С. Моря Кочубей: душа ущент розбита об історію [Електронний ресурс] / С. Осока // Повага. Сайт кампанії проти сексизму в медіа і політиці. : [сайт]. – Текст.

дані. – Київ, 2020. – Режим доступу: <https://povaha.org.ua/motrya-kochubej-dusha-uschent-rozbyta-ob-istoriyu/> (дата звернення 17.02.2024). – Назва з екрана.

Повстання Івана Мазепи – вистражданий вибір гетьмана [Електронний ресурс] // Радіо Свобода : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2006. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/953351.html> (дата звернення 17.02.2024). – Назва з екрана.

Пустиннікова І. Архітектура, яка має ім'я Івана Мазепи [Електронний ресурс] / І. Пустиннікова // Локальна історія : мультимедійна онлайн-платформа про минуле і сучасне України : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2023. – Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/arkhitektura-iaaka-maie-imia/> (дата звернення 19.02.2024). – Назва з екрана.

Рудяченко О. Іван Мазепа. Подвиг, наймиліший для Бога [Електронний ресурс] / О. Рудяченко // УкрІнформ : мультимедійна платформа іномовлення України : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2023. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3744047-ivan-mazepa-podvig-najmilisij-dla-boga.html> (дата звернення 02.03.2024). – Назва з екрана.

1639 – народився Іван Мазепа, гетьман України [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам'яті : [сайт] . – Текст. дані. – Київ, 2019. – Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/berezen/20/1639-narodyvsya-ivan-mazepa-getman-ukrayiny> (дата звернення 17.02.2024). – Назва з екрана.

Стрічка Юрія Ілленка «Молитва за гетьмана Мазепу. Нова версія» вийшла онлайн [Електронний ресурс] // Державне Агенство України з питань кіно : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2021. – Режим доступу: <https://usfa.gov.ua/press-center/film-yuriya-illyenka-molytva-za-getmana-mazepu-nova-versiya-vyyshov-onlayn-i11339> (дата звернення 17.02.2024). – Назва з екрана.

Сьогоднішній іменник, Великий Гетьман Іван Мазепа актуальний як ніколи [Електронний ресурс] // Рідна країна: світоглядний портал : [сайт] . – Текст. дані. – Київ, 2022. – Режим доступу: <https://ridna.ua/2022/03/sohodnishniy-imenynnyk-velykyy-hetman-ivan-mazepa-aktualnyy-iaak-nikoly/> (дата звернення 17.02.2024). – Назва з екрана.

Три пристрасті Івана Мазепи: політика, мистецтво і Мотря Кочубей [Електронний ресурс] // UaModna : [сайт]. – Текст. дані. – Івано-Франківськ, 2015. – Режим доступу: <https://uamodna.com/articles/three-passions-of-hetman-mazepa-politics-art-and-matrona-kochubeyivna/> (дата звернення 17.02.2024). – Назва з екрана.

У Туреччині спустили на воду український корвет «Гетьман Іван Мазепа» [електронний ресурс] // Militarnyi: [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2022. – Режим доступу: <https://mil.in.ua/uk/news/u-turechchyni-spustyly-na-vodu-ukrayinskyj-korvet-getman-ivan-mazepa/> (дата звернення 10.02.2024). – Назва з екрана.

Фільми, що присвячені Івану Мазепі [Електронний ресурс] // І'мя Івана Мазепи : [сайт]. – Текст. дані. – [Б.м], [б.р]. – Режим доступу: <http://www.mazepa.name/filmy-shcho-prysvyacheni-ivanu-mazepi/> (дата звернення 14.02.2024). – Назва з екрана.

Бібліографічний посібник

Гетьман землі обітваної

До 385-річчя від дня народження Івана Мазепи

Біобібліографічний покажчик

Упорядник:

Карпінська Надія

Редактор

Н. Фенько

Комп'ютерний набір

Н. Карпінська

Комп'ютерна верстка

О. Якубовський

Відповідальна за випуск

С. Сичова

Підписано до друку 15.03.2024. 42 стор. Тираж 3 прим.
Обласна бібліотека для юнацтва імені Олеся Гончара
36039, м. Полтава, вул. Олеся Гончара, 25 а